

مقدمه‌ای بر تصویر ایران تاب‌آور

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شماره مسلسل: ۲۰۱۷۶
کد موضوعی: ۳۵۰

مرکز پژوهش‌های
مجلس شورای اسلامی

تاریخ انتشار:
۱۴۰۳/۸/۱۵

عنوان گزارش:

مقدمه‌ای بر تصویر ایران تاب‌آور

نوع گزارش: طرح ولایحه □، نظارتی □، راهبردی ■

نام دفتر:

مطالعات بنیادین حکمرانی (گروه آینده پژوهی)

تهیه و تدوین کنندگان:

علیرضا نصر اصفهانی، فهیمه لسان طوسی، حیدر نجفی رستاقی، احمد برومند کاخکی

مدیر مطالعه:

احمد کوهی اصفهانی

اظهار نظر کننده:

محمدرضا شمس (دفتر مطالعات سیاسی)

همکار:

زهره کوثر

ناظر علمی:

مهدی عبدالحمید

گرافیک و صفحه آرایی:

انسیه بهاء بزرگی

ویراستار ادبی:

سیده مرضیه موسوی راد

واژه‌های کلیدی:

۱. تاب‌آوری
۲. تصویر ایران
۳. آینده

تاریخ شروع مطالعه:

۱۴۰۳/۰۵/۲۰

فهرست مطالب

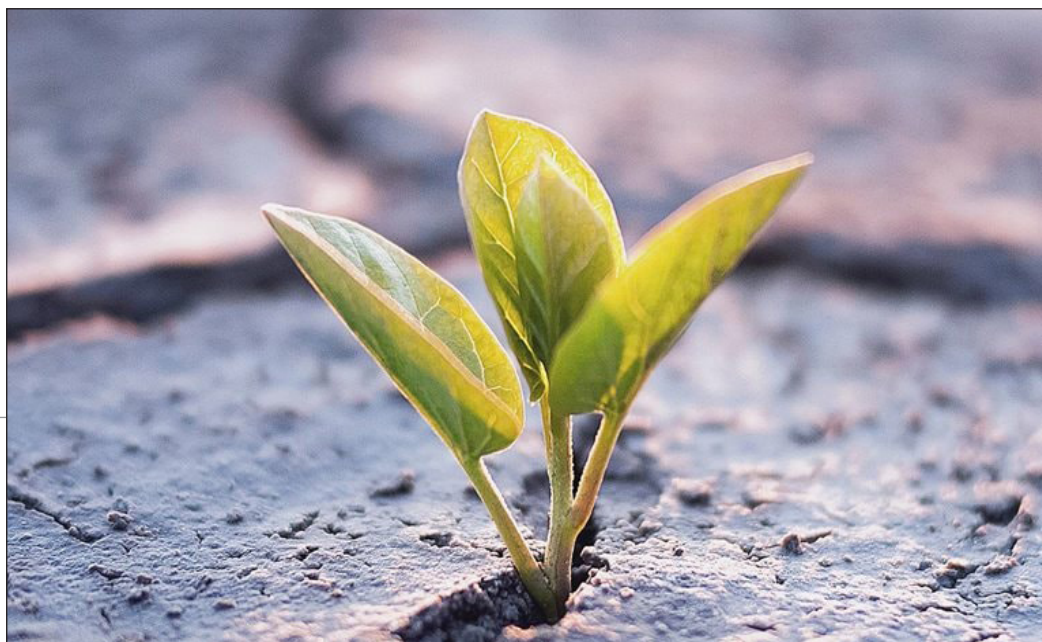
چکیده.....	۶
خلاصه مدیریتی.....	۷
۱. مقدمه.....	۸
۲. پیشینه پژوهش.....	۸
۳. جمع بندی و نتیجه گیری.....	۲۵
منابع و مآخذ.....	۲۸

فهرست جدول

جدول ۱. ویژگی های حکمرانی تاب آور.....	۱۳
جدول ۲. مؤلفه ها و سنجه های شاخص برگوگلیو.....	۱۸
جدول ۳. مؤلفه ها، نماگرها و شاخص های سرمایه اجتماعی.....	۲۲
جدول ۴. جمع بندی پیشنهاد های برای زمینه سازی و تثبیت تصویر «ایران تاب آور» برگرفته از نظرات خبرگان ..	۲۳

فهرست شکل

شکل ۱. تفاوت بین مقاومت و تاب آوری در بخشی از ادبیات متعارف جهانی.....	۹
شکل ۲. استراتژی تاب آوری حکمرانی کویینزلند.....	۱۶
شکل ۳. چارچوب تاب آوری فیلیپین.....	۱۷
شکل ۴. رتبه ایران در شاخص تاب آوری.....	۱۹
شکل ۵-. شبکه پیچیدگی اقتصادی ایران در سال های ۱۹۷۸ تا ۲۰۱۷.....	۲۱

مقدمه‌ای بر تصویر ایران تاب‌آور

چکیده

تقویت حکمرانی پیش‌شرط اساسی تحول ملی و سازوکارهای حل مسائل کشور است؛ در گزارش «منشور هم‌آفرینی تصویر ایران آینده» همین نکته، مبنا قرار گرفته و سپس چندین تصویر از ایران آینده، ارائه شده که یکی از آنها «ایران تاب‌آور» است. ایران آینده به دلیل شرایط سیاسی، جغرافیایی، اقتصادی و فرهنگی-اجتماعی منحصر خود در زیست‌بوم بین‌الملل، باید تاب‌آوری، پابرجایی و استحکام لازم را داشته باشد و در برابر رویدادهای بنیاد برافکن، اتفاقات غیرقابل پیش‌بینی و فشار دشمنان از مقاومت لازم برخوردار باشد. در این گزارش پس از مرور مفاهیم تاب‌آوری و تاب‌آوری ملی، انواع تاب‌آوری در بخش‌ها و سطوح مختلف کشور از جمله اقتصاد، زیر ساخت، جامعه و ... و همچنین ویژگی‌های یک حکمرانی تاب‌آور، به تجربیات کشورها در حوزه تاب‌آوری پرداخته شده است. این تجربیات نشان‌دهنده مسیر ایجاد تاب‌آوری در حکمرانی و اولویت‌های تاب‌آوری سازی متناسب با شرایط یک کشور است. سپس مدل‌ها و راهبردهای حکمرانی تاب‌آور و بازیگران اصلی این عرصه در ادبیات پژوهشی این مفهوم بررسی شده و درنهایت به مختصات ایران کنونی اشاره شده است. با توجه به وضعیت ایران در شاخص‌های متعدد

بیان / شرح مسئله

در دهه‌های اخیر با افزایش وقوع رویدادهای ناگهانی و برهم‌زننده نظم کنونی از قبیل همه‌گیری، بلایای طبیعی، نزاع‌های داخلی یا منطقه‌ای و ... که منجر به اختلال در سازمان‌های مختلف و در سطح کلان و کشورها شده است، بسیاری از متفکران و محققان ترغیب شده‌اند تا به رویکردهای نوینی در حکمرانی، اقتصادی، اجتماعی و ... بیندیشند که بتوانند به تاب‌آوری بیشتر حکومت‌ها و آسیب‌پذیری کمتر آنها در برابر این رویدادهای برهم‌زننده کمک کنند. نکته قابل توجه آن است که تاب‌آوری‌سازی نظام‌ها از یک سازمان به سازمان دیگر، از یک جامعه به جامعه‌ای دیگر و از یک حکومت به حکومتی دیگر با توجه به شرایط متفاوت خواهد بود. از طرفی، تاب‌آوری یکی از چرخش‌های تحول‌آفرین تصویر ایران آینده بوده که در این گزارش به ابعاد و بسترهای تحقق آن در ایران آینده اشاره شده است.

نقطه نظرات / یافته‌های کلیدی

در این گزارش پس از مرور مفاهیم تاب‌آوری و تاب‌آوری ملی، انواع تاب‌آوری در بخش‌ها و سطوح مختلف کشور از جمله اقتصاد، زیرساخت، جامعه و ... و همچنین ویژگی‌های یک حکمرانی تاب‌آور، به تجربیات کشورها در حوزه تاب‌آوری پرداخته شده است. این تجربیات نشان‌دهنده مسیر ایجاد تاب‌آوری در حکمرانی و اولویت‌های تاب‌آوری‌سازی متناسب با شرایط یک کشور است. سپس مدل‌ها و راهبردهای حکمرانی تاب‌آور و بازیگران اصلی این عرصه در ادبیات پژوهشی این مفهوم بررسی شده و درنهایت به مختصات ایران کنونی اشاره شده است. با توجه به وضعیت ایران در شاخص‌های متعدد تاب‌آوری، تصویر کلانی از وضعیت فعلی و تصویر آینده ایران تاب‌آور ترسیم شده است. به این ترتیب عوامل کلیدی مؤثر بر تصویر ایران تاب‌آور شناسایی شده و کمک می‌کند تا فاصله وضعیت موجود با وضعیت مطلوب مشخص شود. با درک وضعیت مطلوب، راهبردهای متناسب برای تحقق تصویر ایران پابرجا ارائه شده است.

پیشنهاد راهکارهای تقنینی، نظارتی یا سیاستی

مهم‌ترین موارد تحقق تصویر ایران تاب‌آور شامل:

تجدید گفتار سیاسی انقلاب اسلامی: به معنای تحکیم پیوند مردم با گفتمان انقلاب به عنوان امید نهایی آنها،

✓ همراه‌سازی مردم: به معنای اتکا به ظرفیت‌های مردمی،

✓ مقابله با فساد: در بستری وسیع به معنای اصلاح نظامات اداری، مهار بوروکراسی، شفافیت و پاسخ‌گویی، رفع تعارض منافع و از بین بردن موقعیت‌های تعارض منافع، حذف رانت‌ها و تبعیض‌های ناعادلانه، ایجاد فرصت‌های برابر، شایسته‌گزینی و شایسته‌مداری و همچنین بهره‌گیری از ابتکارات فناورانه در این راستا،

✓ سیاست‌های حمایت اجتماعی: از قبیل اصلاح نظام مالیاتی، شناسایی و پوشش خانوارها، اصلاح قیمت حامل‌های انرژی و تعیین فوری نهاد متولی تجمیع و تکمیل بانک جامع و برخط اطلاعات رفاهی،

✓ حل مسائل گلوگاهی شناختی و عینی جامعه مانند خودرو، مسکن و ...

۱. مقدمه

شروع گام دوم ایران اسلامی هم‌زمان با آغاز قرن ۱۵ هجری شمسی، موعدی منحصر به فرد خواهد بود و می‌تواند نویدبخش تصویرهای شوق‌انگیز و امیدآفرین و تازه شدن احساسات و اراده‌های اجتماعی برای تحول و پیشرفت در ایران آینده باشد. در این میان آنچه مهم است هم ذهنی و فهم مشترک در خصوص آینده از طریق روایت‌های ضمنی و ذهنی مردمان در خصوص آینده است. در این راستا ارائه مهم‌ترین محورهای چرخش‌های تحول‌آفرین در تصویر ایران آینده که هم محرک اراده‌ها باشد و هم واقع‌بینانه، می‌تواند در راستای تحول مورد انتظار رهبر معظم انقلاب در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی مؤثر واقع شود. «نگرش زیست بومی و تحولی به حکمرانی»، «مردم‌پایگی»، «دانش‌بنیانی و قدرت هوشمند برآمده از خرد جمعی»، «بهره‌وری اجتماعی»، «تاب‌آوری اجتماعی - اقتصادی»، «بین‌المللی‌سازی و مرجعیت ایران» از جمله محورهای تحول‌آفرین ایران آینده هستند [۱]. در این گزارش به محور «تاب‌آوری اجتماعی-اقتصادی» و «تصویر ایران تاب‌آور» اشاره می‌شود.

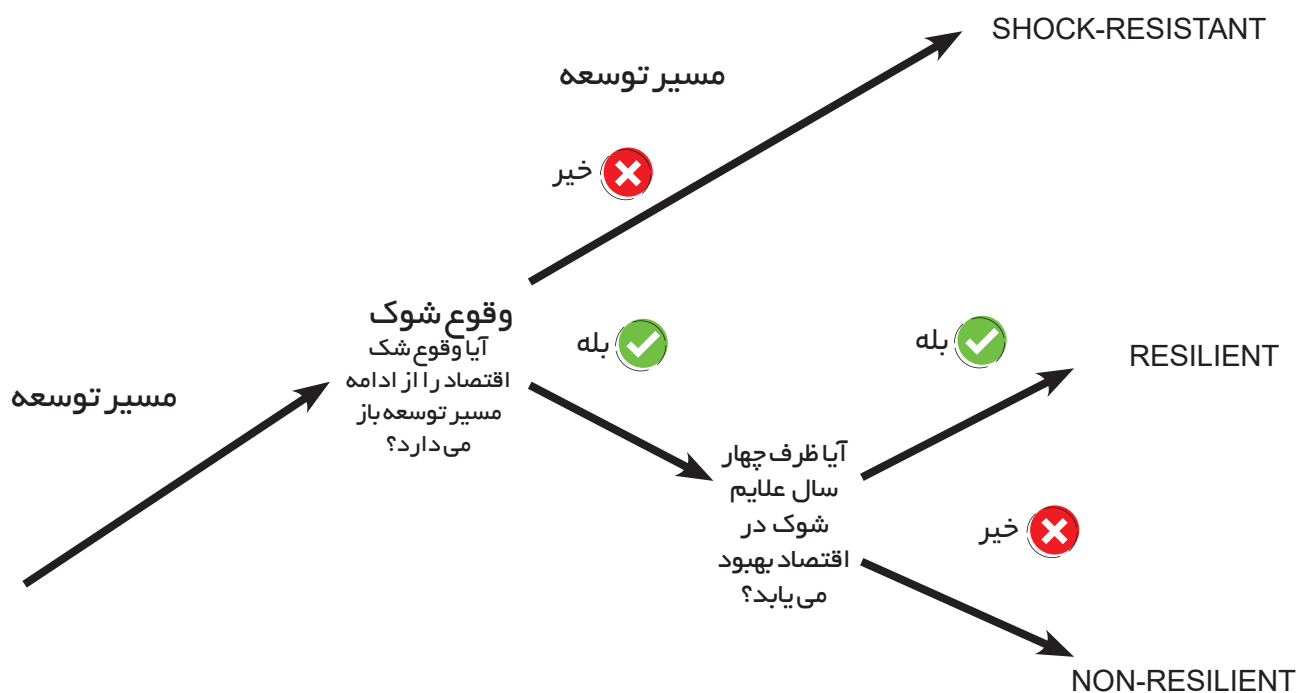
۲. پیشینه پژوهش

سیر مطالعاتی مفهوم تاب‌آوری نشان می‌دهد تاب‌آوری در ابتدای امر در سطح فرد و خانواده مطالعه شده و سپس این مفهوم به مباحث سازمانی در قالب «تاب‌آوری سازمانی» و در مباحث جامعه‌شناسی در قالب «تاب‌آوری اجتماعی»^۱ تسری پیدا کرده است [۲]. در ادامه این مفهوم در حوزه امنیت ملی [۳] و در قالب مفهوم «تاب‌آوری ملی»^۲ مطرح شده است [۴]. همچنین بعد از بحران مالی ۲۰۰۸ مفهوم در سطحی کلان‌تر یعنی «حکومت» شکل گرفت [۵]. ریشه لاتین واژه تاب‌آوری^۳ بازگشتن به حالت اول پس از یک شوک است و احتمالاً توماس یانگ اولین بار این واژه در ۱۸۰۷ به کار برده است. تاب‌آوری بیشتر در زیست‌شناسی، اقتصاد، روان‌شناسی کودک و مهندسی معروف شده است [۶]. بعدها کاربردهایی در طیف وسیعی از رشته‌ها مانند زیست‌شناسی، جامعه‌شناسی و نظریه شبکه پیدا کرد. اخیراً بر تاب‌آوری بیشتر در سطوح سازمانی تأکید شده است [۷]. تحقیقات در مورد تاب‌آوری براساس دو دیدگاه مختلف دیدگاه ایستا و دیدگاه پویا شکل گرفته است [۷]. مکتب ایستا، تاب‌آوری را توانایی بازیابی و ادامه دادن از جایی که فرد بعد از موقعیت استرس‌زا و غیرمنتظره متوقف شده است، در نظر می‌گیرد. این دیدگاه درباره تاب‌آوری، شبیه توانایی یک ماده در بازیابی شکل و برگشت به خصیصه‌های اصلی‌اش پس از کشیده شدن است و در مورد سازمان‌ها بدین معناست که عملکرد آنها پس از یک اتفاق غیرقابل پیش‌بینی به سطح مورد انتظار قبلی بازگردد [۸]. برای مثال شرکت‌های هواپیمایی که به عنوان سازمان‌های تاب‌آور شناخته می‌شدند، پس از ۱۱ سپتامبر، سریع‌تر به شرایط اولیه بازگشتند [۹]. مکتب فکری پویا، که نگرشی فراتر از ترمیم ساده بعد از شوک‌ها دارد و بر هماهنگی مستمر با تغییر و خلق فرصت‌های جدید تأکید دارد [۱۰]. براساس دیدگاه پویا، ظرفیت تاب‌آوری، ظرفیتی است که به‌طور مستمر، بر چالش‌ها غلبه می‌کند و فرصت‌های جدید را شناسایی می‌کند. به‌طور کلی تاب‌آوری، مفهومی در حال توسعه و پیشرفت است که در طول زمان شکل گرفته که در آن تجربیات و یادگیری متقابل به تدریج شایستگی‌هایی برای حل مسائل و رفع موقعیت‌های استرس‌زا را فراهم می‌کند [۱۱]. البته باید تأکید کرد که تاب‌آوری را باید از «انعطاف‌پذیری»^۴ «چابکی»^۵ و «انطباق‌پذیری»^۶ متمایز کرد، گرچه این سه مفهوم عناصر مشترکی دارند، اما مفاهیم متفاوتی

1. Social Resilience
2. National Resilience
3. Resilient
4. Flexibility
5. Agility
6. Adaptability

هستند، مهم‌تر از همه تاب‌آوری در پاسخ به رویدادهای غیرمنتظره خود را نشان می‌دهد [۸]. تمایز اصلی تاب‌آوری با سایر مفاهیم مشابه را می‌توان به ارتقای ظرفیت‌های درونی و نهادی در یک سیستم در جهت مواجهه با تغییرات و تکانه‌های بیرونی در نظر گرفت. آنچنان که در نمودار زیر مشاهده می‌شود، لااقل در بخشی از ادبیات متعارف جهانی بین مقاومت و تاب‌آوری تفاوت قائل شده‌اند.

شکل ۱. تفاوت بین مقاومت و تاب‌آوری در بخشی از ادبیات متعارف جهانی

مأخذ: [۱۲]

همچنین باید به تفاوت مدیریت ریسک با تاب‌آوری پرداخت. مدیریت ریسک به خطرات مشخصی در زمان وقوع می‌پردازد، در حالی که تاب‌آوری به تقویت عملکرد کلی یک سیستم هنگام رویارویی با خطرات پیش‌بینی نشده و اغلب به هم‌پیوسته تمرکز دارد و بر ویژگی‌های درونی بستگی دارد که به کشورها و نهادها اجازه می‌دهد اختلالات مختلف را پیمایش کنند [۱۳]. اکنون ریسک یک مفهوم گسترده است که مدیریت تاب‌آوری را نیز دربر می‌گیرد. توجه به تاب‌آوری سبب می‌شود دیدگاه محدود به تمرکز بر ریسک، کنترل، حاکمیت و گزارش‌دهی به دیدگاهی فراتر از محیط تبدیل شود [۱۴].

۲-۱. سوابق پژوهشی و تحقیقاتی

مطالعات تاب‌آوری، سطوح سه‌گانه از تاب‌آوری را اشاره کرده‌اند: «تاب‌آوری فرد»^۱، «تاب‌آوری جامعه»^۲ و «تاب‌آوری ملی». تاب‌آوری فردی به توانایی فردی در استمرار عملکرد مناسب، در حین و بعد از بحران، یا حوادث دلخراش در همه سطوح رفتاری و فائق شدن موفقیت‌آمیز بر الزامات در حال تغییر محیط اشاره دارد [۱۵].

«تاب‌آوری جامعه» از طریق توانایی جامعه در سامان‌دهی مجدد محیط‌های در حال تغییر یا متخاصم به روش‌های جدید و نوآورانه

1. Individual Resilience
2. Community Resilience

نشان داده می‌شود [۱۶]. از نظر نوریس و همکاران تاب‌آوری جامعه مبتنی بر چهار عامل است: «ثروت اقتصادی و مساوات‌طلبی بیشتر توزیع منابع»، «سرمایه اجتماعی و حمایت اجتماعی جامعه»، «اطلاعات و ارتباطات ارائه شده به اعضای جامعه در دوران بحران» و «شایستگی جامعه». این عوامل جامعه را در مواجهه با شوک توانمند می‌کند [۱۷]. یکی از ابزارهایی که برای سنجش تاب‌آوری جامعه در نظر گرفته شده، سه بُعد اساسی را بررسی می‌کند: «رهبری»، «روابط اجتماعی در جامعه»، «ارزیابی عملکرد جامعه در موارد اضطراری» [۱۸].

مرکز پژوهش‌های مجلس در گزارشی سیاستی تعریف کاربردی از «کشور تاب‌آور» ارائه کرده‌اند که با قابلیت‌های زیر ممزوج است. آنها اشاره کرده‌اند که سه مؤلفه زیر، هم متضمن بازیابی پذیری (پس از یک بحران) و هم متضمن سازگاری‌پذیری (پاسخ به موقع به محیط در حال تغییر) است [۹۱]:

- ✓ سازگاری با تغییر موقعیت‌ها
- ✓ تاب آوردن در مقابل شوک‌های ناگهانی
- ✓ خودبازیابی تا حد یک تعادل مطلوب (خواه تعادل پیشین یا یک تعادل جدید) و در همان حال، حفظ تداوم عملیات خود.

۲-۱-۱. تاب‌آوری اقتصادی

بریگوگلیو^۱ از اصطلاحی به نام «تاب‌آوری اقتصادی»^۲ (به معنای حالت ارتجاعی اقتصاد) برای اشاره به توان سیاست ساخته یک اقتصاد برای بهبود یا انطباق با آثار شوک‌های برون زای مخالف استفاده شده است. بریگوگلیو چارچوبی را برای سنجش تاب‌آوری اقتصادی پیشنهاد کرده که شامل چهار عامل اساسی «ثبات اقتصاد کلان»، «کارایی بازارهای خرد»، «حکمرانی خوب» و «توسعه اجتماعی» است [۱۹].

۲-۱-۲. سازمان تاب‌آور

افزایش اختلال در فرایندهای سازمانی توسط بلایای طبیعی یا بحران‌های اقتصادی، ضرورت توجه به تاب‌آوری را برای سازمان و کارکنانش افزایش می‌دهد. مثال‌هایی از برخی فجایع همچون تصادف در TEPCO در فوکوشیما، برنامه انرژی هسته‌ای (NPP) در سال ۲۰۱۱، زلزله دارفیلد^۳ در سال ۲۰۱۰ در نیوزلند، طوفان کاترینا در سال ۲۰۰۵ و حمله تروریستی یازده سپتامبر [۲۰] و همچنین وقایعی مانند کولاک یخ در کوپک و آنتاریو و قطع برق در آگوست سال ۲۰۰۲ در آمریکا و اپیدمی کرونا در چند سال اخیر، مدیران را برای توجه بیشتر به تاب‌آوری در سازمان ترغیب می‌کند.

۲-۱-۳. تاب‌آوری ملی

تاب‌آوری ملی یا تاب‌آوری اجتماعی در سطحی وسیع‌تر تاب‌آوری را بررسی می‌کند [۲۱]. چهار بُعد اصلی «تاب‌آوری ملی» از نظر بن‌دور^۴ شامل «عرق ملی»، «خوش‌بینی»، «هم‌بستگی اجتماعی» و «اعتماد به نهادهای عمومی و سیاسی» است [۲۲]. برخی از تحقیقات به نقش «سرمایه اجتماعی» در ارتقای تاب‌آوری ملی و اجتماعی اشاره کرده‌اند [۲۳].

مجمع جهانی اقتصاد، تاب‌آوری ملی را دارای زیر سیستم‌های زیر می‌داند [۲۴]:

- ✓ زیرسیستم اقتصادی: مشتمل بر جنبه‌های از قبیل محیط اقتصاد کلان، بازار کالا و خدمات، بازار مالی، بازار کار، پایدارپذیری و بهره‌وری،
- ✓ زیرسیستم زیست‌محیطی: مشتمل بر جنبه‌هایی مانند منابع طبیعی، شهرسازی و سیستم زیست‌بوم‌شناختی،

1. Briguglio
2. Economic Resilience
3. Darfield
4. Ben-Dor

✓ زیرسیستم حکمرانی: مشتمل بر جنبه‌هایی همچون نهادها، دولت، رهبری، سیاست‌ها و قوانین،

✓ زیرسیستم زیرساخت‌ها: مشتمل بر جنبه‌های همچون زیرساخت‌های حساس (مخابرات، انرژی، سلامت، حمل‌ونقل و آب)،

✓ زیرسیستم اجتماعی: مشتمل بر جنبه‌هایی همچون سرمایه انسانی، اجتماع و افراد.

ارزیابی هریک از زیرسیستم‌ها، با بهره‌گیری از پنج مؤلفه تاب‌آوری صورت می‌گیرد:

پایرجایی:^۱ پایرجایی، به مفهوم قابلیت اطمینان و توانایی جذب و مقاومت در برابر اختلالات و بحران‌ها اشاره دارد. مفروضاتی که این مؤلفه از تاب‌آوری را می‌سازند عبارتند از: (۱) در شبکه‌های حیاتی یک کشور، تعدادی وضعیت بازگشت به شرایط ایمن^۲ و سپرواره^۳ طراحی شده باشند، (۲) زنجیره‌های فرماندهی تصمیم‌گیری^۴ آن کشور در پاسخ به تغییر مستقل^۵ شوند تا در صورت آسیب احتمالی به یک بخش از کشور، آسیب‌ها گسترش و ابعاد زیادی پیدا نکنند.

افزودگی:^۶ افزودگی به معنای داشتن ظرفیت اضافی و سیستم‌های پشتیبان است که امکان حفظ عملکرد اصلی را در صورت بروز اختلال فراهم می‌کند. داشتن این مؤلفه به این معناست که اگر طراحی زیرساخت‌ها و مؤسسات حیاتی کشور دارای تنوع روش‌ها، سیاست‌ها، استراتژی‌ها یا خدماتی باشد که با یکدیگر قدری هم‌پوشانی داشته باشند تا بتوانند کارها را به سرانجام رسانده و اهداف را محقق کنند، احتمال سقوط یک کشور در پی فشار یا شکست برخی از زیرساخت‌هایش کمتر است.

کاردانی:^۷ کاردانی (تدبیر) به عنوان یک مؤلفه در تاب‌آوری به معنای توانایی سازگاری با بحران‌ها، واکنش انعطاف‌پذیر و در صورت امکان، تبدیل تأثیر منفی به مثبت است. این مؤلفه بر این فرض استوار است که اگر صنایع و جوامع بتوانند در شبکه‌های خود اعتماد ایجاد کنند و قابلیت خودسازمان‌دهی داشته باشند، وقتی نهادهای بزرگ در مقیاس کشور و دولت به چالش کشیده می‌شوند یا شکست می‌خورند بیشتر احتمال دارد که بتوانند واکنش‌دهی، کشف راهکار و حل چالش‌های پیش‌بینی نشده را به صورت خودکار انجام دهند.

پاسخ‌دهندگی:^۸ منظور از این مؤلفه، توانایی بسیج سریع در مواجهه با بحران و پاسخ به آن است. این مؤلفه تاب‌آوری، ارزیابی می‌کند که آیا یک کشور روش‌های خوبی برای جمع‌آوری اطلاعات مرتبط از همه بخش‌های جامعه و انتقال داده‌ها و اطلاعات مربوطه به آنها را دارد و همچنین توانایی تصمیم‌گیرندگان برای تشخیص سریع مسائل نوظهور را نیز ارزیابی می‌کند.

خودبازیابی:^۹ این مؤلفه به معنای آن است که سیستم پس از یک بحران یا رویداد، توانایی بازیابی درجاتی از حالت عادی را داشته باشد، از جمله توانایی برای انعطاف‌پذیری، سازگاری و تکامل برای مقابله با شرایط جدید یا تغییر یافته پس از بروز یک خطر. این مؤلفه تاب‌آوری، ظرفیت‌ها و استراتژی‌های کشور را برای وارد کردن اطلاعات جدید به سیاست‌های عمومی، استراتژی‌های تجاری و توانایی تصمیم‌گیران در تصمیم‌گیری ارزیابی می‌کند.

بر این اساس مجمع جهانی اقتصاد «پیمایش درک مخاطرات جهانی»^{۱۰} را به عنوان چارچوب ارزیابی کیفی از تاب‌آوری ملی ارائه کرده است. این پیمایش نظرسنجی برداشت کارشناسان را از تاب‌آوری کشورهای خود در برابر خطرات جهانی اندازه‌گیری می‌کند. برای مثال از پاسخ‌دهندگان سؤال می‌شود «اگر این خطر را در کشور خود تجربه کنید، کشورتان چه توانایی برای انطباق با این تأثیرات دارد؟». در این نظرسنجی، پاسخ‌دهندگان توانایی کشورشان را در قبال پنج نوع از مخاطرات اقتصادی، زیست‌محیطی، جغرافیای سیاسی، اجتماعی و فناوری ارزیابی می‌کنند.

خضری و شاه‌محمدی در پژوهشی الگویی برای سنجش تاب‌آوری ملی در ایران ارائه داده‌اند که دارای ۸ بُعد، ۲۳ مؤلفه و ۸۳ شاخص است و ابعاد اقتصادی (شامل اقتصاد مقاومتی، ثبات اقتصاد کلان، کارآیی بازار و ثروت)، اجتماعی (شامل سرمایه اجتماعی،

1. Robustness

2. Fail-Safe

3. Firewall

4. Decision-Making Chains of Command

5. Modular

6. Redundancy

7. Resourcefulness

8. Response

9. Recovery

10. Global Risks Perception Survey (GRPS)

شبکه‌های اجتماعی-نهادی، دسترسی به خدمات عمومی)، فرهنگی (شامل زیرساخت فرهنگی، قدرت نرم، ارزش‌ها و نماد دینی و ملی)، سیاسی، دفاعی (شامل دکترین و راهبرد دفاعی، بازدارندگی همه‌جانبه، منابع راهبردی)، امنیتی (شامل تغییرات هدایت شده و امنیت ملی، سازمان امنیتی، امنیت اجتماعی و نرم)، زیست‌محیطی (شامل آب، پایداری کالبدی، زیرساختی و نهادی، مدیریت اکوسیستم، تغییرات اقلیم) و علم و فناوری (شامل سیاستگذاری علم و فناوری، جهاد علمی) را دربرمی‌گیرد [۲۵].

۲-۲. حکمرانی تاب‌آور

در طول سال‌های پیش‌رو شدت افزایش «رویدادهای بنیادبرافکن»^۱ مانند تغییرات اقلیمی، فناوری‌های بنیادبرافکن، کووید ۱۹ و سایر رویدادهای بنیادبرافکن اقتصادی - اجتماعی گسترش یافته است. بر مبنای این پیش‌ران، مفهوم «حکومت تاب‌آور» شکل گرفته است. تاب‌آوری حکومت‌ها، توانایی پاسخ‌گویی موفقیت‌آمیز آنها به رویدادهای بنیادبرافکن است [۲۶]. مسئله آینده حکمرانی تاب‌آور باید این باشد که به‌عنوان یک حکومت چقدر می‌تواند آینده‌پذیر، آماده و بازیگر در برابر آینده‌های پیش‌رو باشد. بر مبنای این نگاه؛ تاب‌آوری، آینده‌پذیری و خودآگاهی و هوشمندی حکمرانی را نشان می‌دهد، اینکه حکمران در برابر هر اتفاقی غیرقابل پیش‌بینی یک راه باز پیدا کند و حکمرانی یک روح بیدار داشته باشد که در تهدیدات، فرصت‌های جدیدی خلق کند.

از نمونه‌های تاب‌آوری در حکمرانی می‌توان به کشور کره جنوبی اشاره کرد که در مدیریت بحران کووید ۱۹ موفق عمل کرد. این کشور با استفاده از فناوری‌های نوین مانند سیستم‌های ردیابی تماس و تست‌های گسترده، شفافیت در اطلاع‌رسانی و مشارکت عمومی توانست بحران را به‌خوبی مدیریت و به سرعت شیوع ویروس را کنترل کند [۲۷]. نمونه دیگر سیاست‌های زیست‌محیطی پایدار و مدیریت منابع طبیعی نیوزلند است که نشان‌دهنده توانایی این کشور در ایجاد یک سیستم حکمرانی پایدار و تاب‌آور است. نیوزلند در زمینه مدیریت منابع طبیعی و سیاست‌های زیست‌محیطی به‌عنوان یک نمونه موفق از حکمرانی تاب‌آور شناخته می‌شود. این کشور با اجرای سیاست‌های پایدار و تمرکز بر حفاظت از محیط زیست، توانسته است به توسعه پایدار دست یابد و از منابع طبیعی خود بطور مؤثری محافظت کند [۲۸]. شهر روتردام در هلند با توجه به موقعیت جغرافیایی خود که در معرض خطر سیل قرار دارد، برنامه‌های جامع و پیشرفته‌ای برای مدیریت آب و حفاظت از شهر در برابر سیلاب‌ها اجرا کرده است. این برنامه‌ها شامل ساخت زیرساخت‌های مقاوم در برابر سیل، استفاده از فضاهای سبز و طراحی شهری مبتنی بر اصول تاب‌آوری است [۲۹]. نمونه دیگر کشور ژاپن است. به‌دلیل موقعیت جغرافیایی و تجربه‌های فراوان در مواجهه با زلزله و سونامی، ژاپن به‌عنوان یکی از نمونه‌های بارز حکمرانی تاب‌آور شناخته می‌شود. این کشور با استفاده از فناوری‌های پیشرفته، آموزش عمومی گسترده و زیرساخت‌های مقاوم توانسته است تاب‌آوری خود را بهبود بخشد.

۲-۲-۱. ابعاد حکمرانی تاب‌آور^۲

در مسیر رسیدن کشورهای شکننده و آسیب‌پذیر به تاب‌آوری توافقی وجود ندارد، اما بر سر این موضوع تقریباً اجماعی گسترده وجود دارد که شکنندگی کشور عمیقاً به حکومت بستگی دارد؛ که در پژوهش‌ها تحت مفهوم «حکمرانی خوب تاب‌آور» توسعه یافته است که به آن دسته از ویژگی‌ها و قابلیت‌های حکمرانی می‌پردازد که بر تاب‌آوری کشور اثر می‌گذارد. دسته اول ویژگی‌های پیچیده هستند که در حوزه‌های خاص یا فقط به شیوه‌های خاصی منجر به افزایش تاب‌آوری می‌شوند. دسته دوم ویژگی‌هایی هستند که به هر صورت باعث افزایش یا کاهش تاب‌آوری می‌شوند. کارکرد این ویژگی‌ها به این بستگی دارد که چگونه در جامعه تجلی پیدا کنند [۱۳].

1. Disruptive Event

۲. مطالب این بخش از مرجع [۱۲] استفاده شده است.

جدول ۱. ویژگی‌های حکمرانی تاب‌آور

قابلیت‌های کشور	دسته اول، ویژگی‌های پیچیده (در حوزه‌های خاص یا فقط به شیوه‌های خاصی منجر به افزایش تاب‌آوری می‌شوند).
حافظه نهادی	
تمرکززدایی	
انسجام نخبگان و شمول سیاسی	
جامعه مدنی و بازیگران غیر دولتی	
اعتماد اجتماعی	ویژگی‌های دسته دوم (ویژگی‌های حکومت که به ایجاد تاب‌آوری کمک می‌کند).
کنترل فساد	
کیفیت رهبری	

مأخذ: [۱۳]

دسته اول: ویژگی‌های پیچیده عبارتند از: «قابلیت‌های کشور»، «حافظه نهادی»، «تمرکززدایی»، «انسجام نخبگان و شمول سیاسی»، «حضور جامعه مدنی و بازیگران غیر دولتی».

✓ **قابلیت کشور:** به توانایی ترکیب اطلاعات و مشاهدات برای تعیین اقدام حکومت و عملیاتی‌سازی موفق آن اقدامات، قابلیت کشور گفته می‌شود. اتکای شهروندان به حکومت اغلب هنگام بحران شدیدتر می‌شود. کشور تاب‌آور کشوری است که بتواند در این شرایط نه تنها خدمات عادی را ارائه دهد، بلکه بتواند به شکلی مؤثر، اطلاعات مختلف را ترکیب و یکپارچه کرده و ارائه خدمات را با تغییر شرایط، تطبیق دهد.

بوروکراسی و تشریفات اداری حرفه‌ای، که واجد کمترین حد فساد است در پاسخ به بحران اثربخش است. حکومت‌ها اگر این ویژگی‌ها را نداشته باشد، علاوه بر آثار منفی، قربانی پیامدهای غیر اثربخش می‌شود. کلید بهبود ظرفیت پاسخ‌گویی حکومت‌ها در نهادینه‌سازی سازوکارهایی برای مشارکت شهروندان در بازخورد دادن است. مطالعات نشان می‌دهد که مشارکت شهروندان در طرح‌های دولتی از قبیل بهداشت، آموزش و ... همواره منجر به نتایج بهتری شده است.

برای مثال در فیلیپین، یک بوروکراسی متزلزل، گسسته و ناکارآمد که با وضعیت قوانین ضعیف و سطح فساد بالا بدتر هم شده است، منجر شده تا اجرای سیاست‌ها در پاسخ به بحران افزایش جرم و جنایت دشوار شود. در مقابل، در رواندا یک بوروکراسی حرفه‌ای مبتنی بر خدمات مدنی کارآمد و تعلیم داده شده با سطح فساد پایین وجود دارد که در نتیجه شاهد بهبود عملکرد خود در مسائلی از قبیل کاهش فقر، برنامه‌ریزی اقتصادی و پاسخ به بهداشت عمومی بوده است.

کشورهایی که به جای بسیج هرچند مؤثر منابع صرفاً در مواقع بروز بحران، در حوزه‌هایی نظیر تقویت ظرفیت بلندمدت سرمایه‌گذاری می‌کنند ثابت کرده‌اند که در زمان وقوع شوک‌ها نیز تاب‌آورتر هستند. در رواندا، سرمایه‌گذاری بلندمدت بر فناوری، منجر به انعطاف‌پذیری دولت در پاسخ به همه‌گیری کرونا شد؛ یا موارد دیگری مانند استفاده از روبات‌ها در تحویل کالا گرفته تا استفاده از تلفن همراه برای به روزرسانی‌های اطلاعات سلامت مردم و نقل و انتقالات مالی. سرمایه‌گذاری هوشمند بلندمدت حکومت رواندا باعث شده است تا فشار کوتاه‌مدت بر بوروکراسی کم شده و ظرفیتی خالی را برای پاسخ به بحران‌های پیش‌بینی نشده خالی بگذارد. البته ممکن است کشوری در یک حوزه مثلاً استقرار نظام مالیاتی کاملاً کارآمد باشد، اما الزاماً در حوزه‌های دیگر نظیر ارائه خدمات اضطراری ناکارآمد باشد. در ماه‌های اولیه همه‌گیری کرونا، وضعیت سلامتی در بخش‌های مختلف آمریکا متفاوت بود. دلیل این امر، سیاست‌زدگی بود نه ظرفیت کشور چراکه رعایت تدابیر سلامتی در راستای سیاست‌های حزبی شکست خورد. بنابراین صرف وجود

قابلیت‌هایی در یک کشور تضمین‌کننده پاسخ مؤثر در مدیریت چالش‌ها نیست.

✓ **حافظه نهادی:** تجربیات گذشته می‌تواند به تاب‌آوری تکنوکراتی کمک کرده و در صورت عمل به این تجربیات، دولت راهبردهای متعددی برای انطباق ظرفیت‌ها به‌منظور آمادگی در برابر بحران‌های مشابه در اختیار خواهد داشت. نرخ پایین گسترش کرونا در بسیاری از کشورهای قاره آفریقا به‌دلیل تجربیات آن در بیماری‌های اچ‌آی‌وی/ایدز، زیکا، ابولا و غیره بود. وجود تجربیاتی از قبیل چگونگی قرنطینه، هدایت ظرفیت درمانی، آموزش عمومی قابلیت آنها را برای پاسخ به کرونا و کاهش گسترش آن افزایش داده است. این کشورها همچنین در مراکز کنترل بیماری سرمایه‌گذاری کرده بودند که مبتنی بر تخصص و تسهیل همکاری‌های بین کشورها بود که با ظهور ابولا بین ۲۰۱۴ تا ۲۰۱۶ تأسیس شد.

حافظه نهادی تکنوکراتی در مورد بلایای طبیعی نیز اهمیت دارد. طوفان سال ۱۹۹۹ در هند ۱۰ هزار نفر کشته داشت و دولت به برنامه‌ریزی مدیریت بلایا همت گماشت. به این ترتیب، طوفان شدید سال ۲۰۱۳، کمتر از ۵۰ کشته به جای گذاشت. این به‌خوبی نشان می‌دهد مدیریت تاب‌آور ریسک و یادگیری منجر به کاهش بدترین ریسک‌های مرتبط با بحران‌های آب و هوایی می‌شود. در امتداد حافظه نهادی، می‌توان به «یادگیری سیاستی»^۱ نیز اشاره کرد. زمانی که وقایع حادث شده بر سیاست کشور، تجربه‌ها و درس‌آموخته‌های فراوان و قابل بررسی را برای مواجهه با تکرار آنها و یا الگوهای مشابه بر جای می‌گذارد. برای مثال می‌توان از «مدیریت بلایای طبیعی» در کشور ژاپن یاد کرد.

✓ **تمرکززدایی:** تمرکز زدایی منجر به نوآوری بومی و انطباق می‌شود و این ویژگی تاب‌آوری را تقویت می‌کند. سیاستگذاران داخلی بیش از همه در مورد اجزای زیردست خود و نیازهای آن اطلاع دارند. تمرکززدایی بوروکراتیک همراه با خودمختاری که به مسئولان دولتی اجازه دهد پاسخ خود را متناسب با بخش مورد مدیریت خود تطبیق دهند کمک می‌کند تا پاسخ به بحران سریع‌تر و مناسب‌تر باشد. در ویتنام هنگام همه‌گیری کرونا پاسخ‌ها به‌صورت مداخله‌های نوآورانه متناسب با محیط بومی هر قسمت بود و بعد از سال اول، ویتنام کمترین نرخ آلودگی در جهان را داشت. درحالی‌که در هند یک رویکرد بیش از حد مرکزی باعث شد ایالت‌ها قادر به مداخلات ضروری نباشند. در نتیجه سرعت پاسخ افزایش یافته و سردرگمی در مورد این که چه کسی مسئول است، افزایش یافت. اما اگر خطوط مسئولیت شفاف نبوده و منابع کافی در اختیار سطوح بومی دولت قرار نگیرد، تمرکززدایی منجر به آسیب بیشتر می‌شود. در میانمار، تلاش برای تمرکززدایی، به جنگ بر سر منابع تبدیل شد. در کنیا منجر به جانبداری و قبیله‌گرایی شد که نتیجه آن به جای تاب‌آوری، تفکیک قسمت‌های مختلف کشور به بخش‌های مورد علاقه دولت و در حاشیه بود. پس تمرکززدایی ناکارآمد تاب‌آوری را تضعیف می‌کند.

«اجتماعی کردن»^۲ برخی مطلوبات حکمرانی مثل اقتصاد، امنیت، سیاست و ... یکی از بزرگترین جلوه‌های تمرکززدایی است. برای مثال در حوزه امنیت سرزمینی، این موضوع تا حدی دغدغه سیاستگذاران شده که جوامع بومی مرزی را برای مسئولیت‌های امنیتی و مقابله با تهاجم‌های خاص از بیرون آموزش می‌دهند^۳ (این استعاره را در نظر بگیرید که هنگامی که دست انسان با جسم بسیار داغ، تماس پیدا می‌کند، عملکرد دست بدون نیاز به عملکرد مغزی، واکنش امن نشان می‌دهد).

✓ **انسجام نخبگان و شمولیت سیاسی:** دموکراسی به مشارکت و نمایندگی همه شهروندان در نهادها و فرایندهای دموکراتیک وابسته است. این نهادها و فرایندها شامل نهادهای مدیریت انتخابات، نهادهای قانون اساسی و فرایندهای قانون اساسی، احزاب سیاسی و پارلمان‌ها می‌شود. شمولیت سیاسی پشتوانه مشارکت حداکثری آحاد مردم، طبقات و گروه‌ها در دموکراسی است. شمولیت سیاسی تضمین می‌کند که هر شهروند صرف‌نظر از طبقه، سن، جنسیت، توانایی، گروه، فرهنگ و پیشینه قومی یا مذهبی از حق و فرصت برابر برای مشارکت در عملکرد این نهادها و فرایندها برخوردار باشد. در مواجهه با شوک‌ها، حکومت به توان و اراده جمعی

1. Policy Learning
2. Socialized

۳. البته اگر مردم بومی گرایش گریز از مرکز داشته باشند این پیشنهاد همیشه کارساز نخواهد بود.

نخبگان برای حفظ نهاد خود متکی است. بیشتر سرمایه‌گذاری‌های حکومت‌ها در حیطه انسجام و اجماع نخبگان بر روی ایجاد نظم سیاسی انجام می‌شود تا حفظ آن. به این معنا که انسجام نخبگان برای رسیدن به توافق باشد نه صرف مشارکت در اجرای تصمیمات سیاستگذاران. بسیاری از نظام‌های اقتدارگرا در زمان عادی از ترکیب راهبرد مشارکت و حمایت برای مدیریت نخبگان استفاده می‌کنند. طبق شواهد، این استراتژی‌ها به‌ویژه در هنگام بحران‌های اقتصادی و درگیری‌های داخلی نقص خواهند داشت.

حتی در زمان‌های عادی نیز جناح‌گرایی نخبگانی مهم‌ترین پیشران شکنندگی مژمن در دولت است. پس از درگیری‌های سیاسی، حذف برخی نخبگان خود کلید بازگشت مجدد به خشونت است. قطبی شدن ناشی از هویت یا ایدئولوژی در بین نخبگان یکی از عوامل ایجادکننده ناآرامی است. به‌هرحال با وجود، تمام شواهدی که نشان می‌دهد انسجام نخبگان و فراگیرندگی سیاسی منجر به پیشبرد تاب‌آوری می‌شود، اما مثال‌هایی وجود دارد که نشان می‌دهد با وجود افزایش تاب‌آوری، اکثریت مردم در رنج و عذاب هستند. بنابراین از نظر اکثر سیاستگذاران، آن نوع تاب‌آوری که تنها به نفع بخشی از مردم باشد، هدف مطلوب سیاسی نیست.

✓ **جامعه مدنی و دیگر بازیگران غیر حکومتی:** سازمان‌های جامعه مدنی خدماتی را یا با همکاری دولت یا در عدم حضور آن ارائه می‌دهند. مثلاً در افغانستان در ماه‌های اول کرونا و در غیاب زیرساخت پابرجای دولتی برای مقابله با همه‌گیری، این سازمان‌ها که قبلاً در ریشه‌کنی فلج اطفال نقش داشتند، ورود کردند.

این سازمان‌ها با پایش محیط بومی، هشدار اولیه و اخطار را برای ریسک‌های امنیتی، محیطی و اجتماعی به دولت می‌دهند. البته اثبات ارزشمندی این هشدارها کار دشواری است. مثلاً شبکه صلح غرب آفریقا مدام در مورد ظهور درگیری سراسری در غرب آفریقا هشدار می‌دهد. این سازمان‌ها می‌توانند اجتماعات را برای کاهش تنش و مشکلات کنار هم آورند؛ نظیر آنچه انجمن‌های مذهبی در نیجریه برای کاهش خشونت بین جمعی انجام دادند. آنها کانالی برای شهروندان جهت بیان اولویت‌ها و نارضایتی‌ها و فشار بر مسئولین هستند.

در بعضی موارد، این سازمان‌ها منجر به قطبی‌سازی جامعه می‌شوند. در کنیا، تقویت این سازمان‌ها منجر به شکاف اجتماعی شدند. بازیگران افراطی در این سازمان‌ها شرایط را بدتر می‌کنند. همچنین وقتی این سازمان‌ها ناکارآمدی دولت را نشان داده یا در آن اغراق می‌کنند، منجر به افزایش نارضایتی شهروندان می‌شوند. اگرچه شفافیت مطلوب است، اما تاب‌آوری حکومت را تضعیف می‌کند. بازیگران مسلح غیر دولتی نظیر کارتل‌ها یا گروه‌های مسلح نیز در دوران کرونا کمک‌هایی را به مردم می‌رساندند که این می‌تواند منجر به جاری‌سازی قدرت به سمت آنها بوده و برای تاب‌آوری دولت در بلندمدت خطرناک باشد. همان‌طور که در بالا توضیح داده شد، دسته اول ویژگی‌های تاب‌آوری می‌توانند منجر به افزایش یا کاهش تاب‌آوری شوند. در مقابل، برخی ویژگی‌ها صرفاً منجر به افزایش تاب‌آوری می‌شوند.

دسته دوم: ویژگی‌های کمک‌کننده عبارتند از: اعتماد اجتماعی بالا، فساد اندک، رهبران سیاسی شایسته [۱۳].

(الف) اعتماد اجتماعی: شوک‌های بیرونی اغلب اقدام جمعی مردم را به چالش می‌اندازد و فداکاری کوتاه‌مدتی را برای منافع بلندمدت طلب می‌کنند. اعتماد بالا به دولت منجر به دو نوع اعتماد می‌شود: اعتماد مشترک و اعتماد عمومی. اعتماد به حکومت، ارتباط مستقیمی با همراهی شهروندان با حکومت و سیاست‌های آنها دارد و سبب می‌شود شهروندان با اصلاحات هرچند دردناک، اما ضروری توافق کنند. در دوران کرونا، بین سطح بالای اعتماد به دولت و رعایت بیشتر قرنطینه و فاصله‌گذاری اجتماعی از سوی مردم، ارتباط مستقیمی وجود دارد.

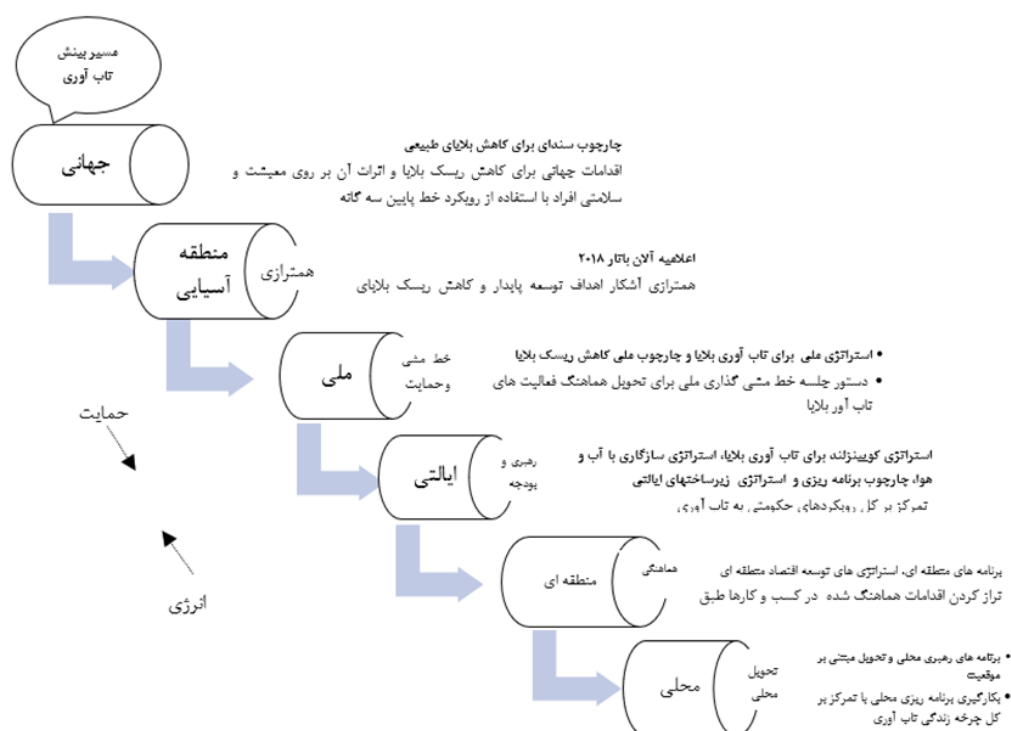
(ب) کنترل فساد: کنترل فساد یک پیش‌شرط کلیدی در ایجاد تاب‌آوری است. فساد منجر به تخریب اراده دولت و کاهش توان آن برای اقدام (به‌دلیل تخلیه منابع و خالی کردن کشور) می‌شود. در سونامی سال ۲۰۰۴ هند، فساد بالای دولت منجر به تشدید پیامدهای منفی شد. همچنین فساد منجر به پاسخ ضعیف به شوک‌های بیرونی شده و اعتماد اجتماعی را نیز تضعیف می‌کند.

ج) شایستگی رهبری: یک حقیقت نهفته در تمام موارد بالا، انتخاب و شایستگی رهبری سیاسی است. تصمیمات رهبران بر تمام موارد بالا اثر می‌گذارد. طبق تصمیمات آنان ممکن است یک جامعه از بحران درس بگیرد یا آن را به فراموشی بسپارد، هنگام بحران منسجم شود یا متفرق.

۲-۲-۲. مدل‌ها و راهبردهای حکمرانی تاب‌آور

یکی از مدل‌های شناخته شده برای افزایش تاب‌آوری در جوامع و سیستم‌های حکومتی، الگوی تاب‌آوری کوئینزلند است [۳۰]. این الگو با هدف ایجاد جوامعی که توانایی مقابله با بحران‌ها، بازیابی سریع و انطباق با تغییرات را دارند، طراحی شده است. الگوی تاب‌آوری کوئینزلند^۱ شامل چندین عنصر کلیدی است که در کنار هم یک سیستم تاب‌آور را تشکیل می‌دهند. در این الگو، چهار حوزه اصلی افراد، اقتصاد، محیط زیست و زیرساخت‌ها شناسایی شده‌اند [۳۰]. شکل ۲ استراتژی تاب‌آوری حکمرانی کوئینزلند را نشان می‌دهد.

شکل ۲. استراتژی تاب‌آوری حکمرانی کوئینزلند^۲

مأخذ: [۳۰]

1. Queensland Resilience Model

۲. (Local) و محلی (Regional) و منطقه‌ای (State) ایالت

الگوی تاب‌آوری فیلیپین معمولاً به‌عنوان یک الگوی موفق در مواجهه با بلایا و مخاطرات طبیعی شناخته می‌شود. این الگو بر مبنای تجربیات کشور فیلیپین در مدیریت بلایا و اقدامات پسا بلایایی استوار است. این چارچوب شامل مجموعه اقدامات و سیاست‌هایی است که توسط دولت و سایر نهادها در فیلیپین برای آمادگی و پاسخ به بلایا و حفظ تاب‌آوری جامعه اجرا می‌شود و شامل مواردی مانند آموزش و آگاهی عمومی، ایجاد سیستم‌های هشدار زودهنگام، توسعه زیرساخت‌های مقاوم، مدیریت مخاطرات، همکاری با جوامع محلی و برنامه‌ریزی برای بازسازی و بازیابی پس از بلایاست. چارچوب تاب‌آوری فیلیپین در شکل زیر نشان داده شده است [۳۱].

شکل ۳. چارچوب تاب‌آوری فیلیپین

مأخذ: [۳۱]

۲-۳. مختصات ایران کنونی

مواجهه با تهدیدات امنیتی که بی‌وقفه و در اشکال گوناگون طی چهار دهه رخ کرده‌اند، تأثیراتی بر رویکردهای مدیریتی و رفتارهای مسئولان نظام جمهوری اسلامی ایران گذاشته است. رویکرد امنیتی و تهدیدانگاری بر خلق و رفتار و منش مدیریتی کثیری از مسئولان سایه‌افکن شده و آنها را خواه ناخواه به این‌سو متمایل نگاه داشته است. برای بسیاری از مسئولان، موضوعاتی واجد اولویت می‌شوند که آنها را با امنیت مرتبط بدانند؛ چه‌بسا اگر پیوند مسئله‌ای را با امنیت شناسایی نکنند عملاً آن را جدی نمی‌گیرند. برای نمونه، توجه به اقتصاد و تولید زمانی برای این دسته از مسئولان برجسته شد که تحریم‌های اقتصادی تبدیل به یک چالش موجودیتی شد، آن‌گاه مسئولان حاضر شدند ضرورت بازبینی و رفع اشکال از نظامات و ساختارهای اقتصاد و صنعت کشور را جدی بگیرند و دریابند که توسعه صنعتی، خود یک استراتژی دفاعی و امنیت‌آفرین نیز است [۳۲].

هم‌اینک اگرچه توجه به حوزه‌های فرهنگ، تعلیم و تربیت، سلامت، دانش و فناوری و ... بیشتر از گذشته است، اما ادراک این مسائل هنوز به آستانه‌ای نرسیده که از بُعد امنیتی ضرورت‌آفرین باشد و اولییتی نزد مسئولان مطرح سازد. رهبر انقلاب اسلامی در آغاز دهه ۱۳۷۰ ضرورت توجه به عرصه فرهنگ را با تعبیر تهاجم فرهنگی و شبیخون فرهنگی به مسئولان هشدار دادند، اما هنوز این هشدار چنان‌که باید جدی گرفته نشده است. شاید برخی موضوعات این حوزه (مانند دانش و فناوری و یا اندیشه و فرهنگ) هنوز برای بخشی از مدیران کشور در حد تجملات ویتروینی جلوه می‌کنند. تحریم‌های اقتصادی آشکار ساخت که مفاهیم امنیت و دفاع گسترده است و مصادیق آنها تنوع دارد؛ این تجربه نشان داد اهداف دفاعی و منافع امنیتی تنها با تمرکز در حوزه‌های دفاعی و امنیتی تأمین نمی‌شوند، بلکه توجه به حوزه‌های غیر دفاعی، خود راهبردی پیشگیرانه برای دفع تهدیدات امنیتی و دفاعی نیز هستند.

۱-۳-۲. وضعیت تاب‌آوری ایران بر مبنای شاخص‌های جهانی

شاخص‌های متفاوتی در سطح جهانی به بررسی آسیب‌پذیری اقتصادی کشورها پرداخته‌اند: شاخص آسیب‌پذیری بریگوگلیو و گالیا [۳۳]، شاخص تاب‌آوری جهانی [۳۴]، شاخص بریگوگلیو و همکاران [۱۹]. در جدول ۲ به ابعاد و سنجه‌های شاخص بریگوگلیو و همکاران پرداخته شده است.

نکته بسیار مهم این است که تبیین این شاخص‌ها متناسب با حکمرانی ج.ا.ا، ضرورت کارشناسی دارد و نمی‌توان اهداف آرمانی و نظریه پیشرفت خود را با سنجه‌های بین‌المللی یا سایرین به محک جدی قرار داد. اما سنجش خودمان بر اساس شاخص‌های رواج یافته (مثلاً شاخص بریگوگلیو)، دستاویزی برای تجزیه و تحلیل‌های بیشتر و شفافیت مسیر کارآمدی دست‌ساخته خودمان خواهد بود (اینکه جامعه جهانی، چه تجربه‌هایی دارد، چطور به حکمرانی کشورها می‌نگرند و آن را مورد نقد و ارزیابی قرار می‌دهند)

جدول ۲. مؤلفه‌ها و سنجه‌های شاخص بریگوگلیو

مؤلفه	تعریف	زیر مؤلفه	سنجه	
ثبات اقتصاد کلان	ثبات اقتصاد کلان مربوط به تعامل بین تقاضای کل و عرضه کل اقتصاد است. اگر مخارج کل در اقتصاد در تعادل با عرضه کل حرکت کند، اقتصاد در تعادل داخلی با وضعیت مالی پایدار، تورم پایین و نرخ بیکاری نزدیک به نرخ بیکاری طبیعی و ازسوی دیگر در تعادل خارجی با شرایط مناسب حساب جاری و سطح بدهی خارجی خواهد بود.	-	نسبت کسری بودجه به تولید ناخالص داخلی	
			شاخص فلاکت (مجموع نرخ بیکاری و تورم)	
			نسبت بدهی خارجی به تولید ناخالص داخلی	
کارآمدی بازار خرد	علم اقتصاد، بر اهمیت نهاد بازار و نقش مؤثر آن در تخصیص بهینه منابع، از طریق سازوکار قیمت‌های نسبی تأکید دارد. چنانچه پس از دریافت یک شوک خارجی، بازار به سرعت بتواند خود را با شرایط تطبیق داده و به تعادل برسد، خطر تأثیرپذیری اقتصاد از یک تکانه منفی بسیار کمتر از وضعیتی خواهد بود که در آن، عدم تعادل در بازار تمایل به پایداری دارد. بازارهای مالی، نیروی کار و فضای کسب‌وکار جزء مهم‌ترین مواردی هستند که کارایی آنها می‌تواند بر توان مقاومت و انعطاف‌پذیری کل اقتصاد تأثیر بگذارد.	بازار مالی	سهم بانک‌های خصوصی از صنعت بانکداری	
			اعطای مجوز به بانک‌های خارجی برای رقابت در بازار	
			میزان ارائه تسهیلات به بخش خصوصی	
			تعیین نرخ بهره توسط مکانیسم بازار	
			مقررات استخدام و کف دستمزد	
			مقررات استخدام و اخراج	
		بازار نیروی کار	قدرت چانه‌زنی جمعی و متمرکز	
			مقررات ساعت کار	
			هزینه‌های اخراج نیروی کار	
			فضای کسب‌وکار	الزامات اجرایی
				هزینه‌های بوروکراسی
				محدودیت‌های دریافت مجوز
هزینه‌های مالیاتی				
حکمرانی خوب	حکمرانی خوب، برای کارکرد صحیح و در نتیجه، انعطاف‌پذیر یک سیستم اقتصادی ضروری است. حکمرانی، شامل مواردی همچون حاکمیت قانون ^۱ و حقوق مالکیت ^۲ است. در غیاب سازوکارهایی از این نوع، شوک‌های نامطلوب به‌سادگی می‌توانند به آشفتگی و ناآرامی اقتصادی و اجتماعی منجر شوند. ازسوی دیگر، حکمرانی خوب می‌تواند مقاومت اقتصادی را تقویت نماید.		شروع یک کسب‌وکار	
			استقلال قضایی	
			بی‌طرفی دادگاه	
			حمایت از حقوق مالکیت معنوی	
			دخالت نظامی در حاکمیت قانون ^۳	
			نظام سیاسی و یکپارچگی نظام حقوقی ^۴	

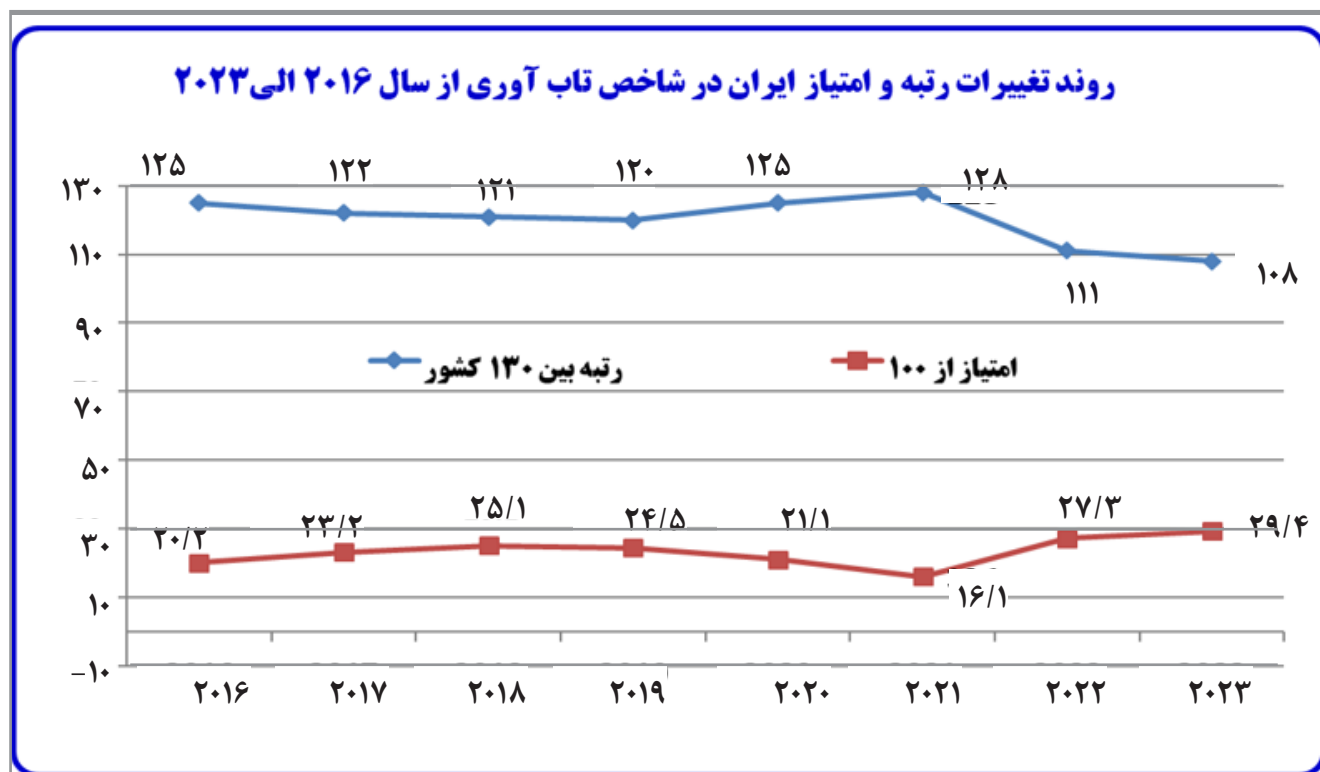
1. Rule of Law
2. Property Rights
3. Military Interference in the Rule of Law
4. Political System and the Integrity of the Legal System

مؤلفه	تعریف	زیر مؤلفه	سنجه
توسعه اجتماعی	توسعه اجتماعی بیانگر میزان توسعه مناسب و مطلوب روابط در جامعه است. توسعه اجتماعی همچنین می‌تواند بیانگر توان برقراری یک گفتگوی اجتماعی مؤثر در اقتصاد باشد که به نوبه خود اتخاذ رویکردهای مشترک به‌منظور اقدامات اصلاحی در برابر تکنه‌ها را تسهیل می‌نماید. ^۱		شاخص‌های آموزشی و بهداشتی زیرمجموعه شاخص توسعه انسانی ^۲ • در حوزه تحصیلات مانند نرخ باسوادی بزرگسالان و نرخ ثبت نام در مدارس، در حوزه سلامت مانند امید به زندگی در بدو تولد.

مأخذ: [۱۹]

شاخص تاب‌آوری جهانی نیز یکی از این نوع شاخص‌هاست که ابعاد و پایه اصلی آن در سه محور شامل اقتصاد، کیفیت ریسک و زنجیره تأمین است و صرفاً از منظر نگاه بین‌المللی به کشورها و حساسیت درباره اهم اقدامات ملی پیش‌برنده یا مانع قابل تحلیل است. این شاخص به مؤلفه‌هایی مانند بهره‌وری، ریسک و مخاطرات، وابستگی اقتصاد کشورها به نفت (صادرات و واردات)، فساد، حکمرانی شرکتی، کیفیت زیرساخت‌ها، کیفیت شبکه توزیع و زنجیره تأمین تمرکز دارد، اما وضعیت ایران در گزارش سال ۲۰۲۳ با رتبه ۱۰۸ نسبت به سال گذشته ۳ رتبه و در مقایسه با دو سال قبل ۲۰ رتبه ارتقا یافته است [۳۴].

شکل ۴. رتبه ایران در شاخص تاب‌آوری

مأخذ: [۳۴]

۱. توسعه اجتماعی در یک کشور را می‌توان به روش‌های مختلفی سنجید. متغیرهای مربوط به درآمد، مانند پراکندگی آن و نسبت جمعیتی که در فقر زندگی می‌کنند، نرخ بیکاری بلندمدت (نشان‌دهنده نسبت جمعیت با مهارت‌های پایین و چشم‌انداز شغلی ناکافی) و نسبت جمعیت با سطوح پایین آموزش، می‌تواند شاخص‌های مفیدی باشد. رویکرد ممکن دیگر اندازه‌گیری تعداد و میزان ناآرامی‌های مدنی است. این رویکردها جالب هستند، اما از نظر دامنه محدود هستند و اندازه‌گیری آن در بین کشورها بسیار دشوار است.

2. Education and Health Indicators Utilized to Construct the UNDP Human Development Index (HDI)

۲-۳-۲. وضعیت ایران بر مبنای شاخص‌های داخلی

۱-۲-۳-۲. اقتصادی

مطالعات محدودی به بررسی میزان تاب‌آوری ایران در سطح ملی در بخش اقتصادی انجام شده است. پورباقریان و کاشی (۱۴۰۲) در پژوهشی به بررسی این موضوع پرداخته‌اند که آیا با کاهش سهم صادرات غیرنفتی در سبد صادراتی ایران، تاب‌آوری اقتصاد ایران افزایش می‌یابد؟ برای پاسخ به سؤال اصلی پژوهش، ضمن بهره‌گیری از روش‌های ساخت شاخص ترکیبی تاب‌آوری، داده‌های مربوط به ۳۱ سال از اقتصاد ایران (۱۳۶۹ تا ۱۳۹۹) جمع‌آوری شده است. نتایج به‌دست آمده نشان می‌دهد که در بلندمدت با افزایش هر واحد صادرات غیرنفتی به کل صادرات، به میزان ۰/۸۱ واحد تاب‌آوری اقتصادی کشور افزایش پیدا خواهد کرد. به عبارت دیگر تأثیرگذاری سهم صادرات غیرنفتی بر تاب‌آوری اقتصادی نسبتاً عدد بزرگی است و در نتیجه با کاهش سهم صادرات نفتی در سبد صادراتی کشور، تاب‌آوری اقتصادی به‌طور مؤثری افزایش خواهد یافت [۳۵].

میرجلیلی و روشنگ (۱۳۹۷) در پژوهشی به بررسی میزان تاب‌آوری اقتصاد ایران برای سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۴ پرداخته است. بدین منظور از یک شاخص ترکیبی بومی متشکل از متغیرهای نرخ تورم، نرخ بیکاری، نرخ ارز، نسبت کسری بودجه به تولید ناخالص داخلی، سهم نفت در بودجه، نسبت صادرات غیرنفتی به واردات، نسبت واردات کالاهای واسطه‌ای و اولیه به کل واردات، نسبت بودجه کل کشور به تولید ناخالص داخلی، نسبت مصرف دولت به مصرف کل اقتصاد، نسبت صادرات و واردات به تولید ناخالص داخلی، اقتصاد زیرزمینی، نسبت شاغلان با تحصیلات عالی به کل شاغلان دولت، ضریب جینی، نرخ باسوادی، تعداد بیمه‌شدگان اصلی تأمین اجتماعی توسعه داده است. نتایج این پژوهش نشان‌دهنده روند افزایشی شاخص مقاومت اقتصاد ایران با شیب ملایم است. بیشترین میزان شاخص در سال ۱۳۹۳ و کمترین آن در سال ۱۳۸۴ است. بررسی ارتباط میان شاخص تاب‌آوری و تولید ناخالص داخلی سرانه، بیانگر وجود رابطه مثبت در دوره مورد بررسی است. به این صورت که با افزایش تاب‌آوری اقتصادی، تولید ناخالص داخلی سرانه کشور نیز افزایش می‌یابد [۳۶].

بیرانوند، نصرافهانی و آقارزی (۱۳۹۶) در پژوهشی به برآورد شاخص‌های اقتصاد مقاومتی ایران پرداخته‌اند، بررسی روند تغییرات شاخص مقاومت اقتصادی برای سال‌های ۱۳۸۰ تا فصل اول ۱۳۹۴ نشان‌دهنده کاهش میزان مقاومت اقتصادی کشور در بازه سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۲ است که هم‌زمان با وفور درآمدهای نفتی بوده و نه تنها به ثبات و مقاومت اقتصادی کشور کمکی نشده، بلکه به شدت اقتصاد ایران را در معرض آسیب‌های خارجی قرار داده است. اتکا به درآمدهای سرشار نفتی، افزایش بی‌رویه واردات، گرفتاری در بیماری هلندی و تضعیف تولید داخلی، عوامل اصلی کاهش میزان مقاومت اقتصادی کشور در این سال‌ها بوده‌اند. بررسی متغیرهای تشکیل‌دهنده شاخص مقاومت اقتصادی، نشان‌دهنده نقش مسلط و قالب عدم ثبات اقتصاد کلان در کاهش مقاومت اقتصادی کشور در این دوره است. ملاحظه می‌شود که از سال ۱۳۹۳ شاخص کل مقاومت اقتصاد ایران وضعیت رو به بهبود و مساعدی را در پیش گرفته است که این روند در فصل اول سال ۱۳۹۴ (به دلیل افت قیمت نفت و تداوم رکود اقتصادی در کشور) متوقف شده است.

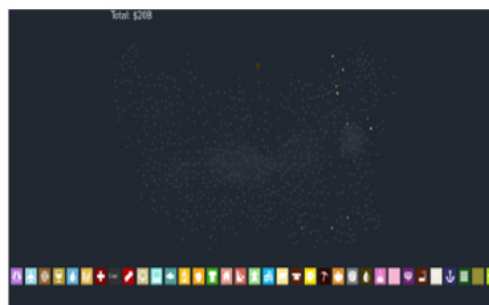
همچنین شاخص پیچیدگی می‌تواند درجه مقاومت اقتصاد یک کشور را نشان دهد. براساس شاخص پیچیدگی اقتصادی رتبه ایران نشان می‌دهد که در تولیدات و صادرات کشور از دانش چندانی استفاده نمی‌شود و به عبارتی ایران کالاهایی ساده تولید و صادر می‌کند که سایر کشورها نیز می‌توانند آن را تولید و صادر کنند، پس در مواقع خاص مانند تحریم تولیدات این کشورها می‌تواند جایگزین ایران شود. در نتیجه هر چقدر نمره پیچیدگی اقتصادی کشور پایین‌تر باشد درجه آسیب‌پذیری اقتصاد کشور نیز بیشتر خواهد بود. بنابراین اقتصادهای پیچیده اقتصادی هستند که می‌توانند حجم زیادی از دانش مرتبط را در قالب شبکه‌های بزرگ افراد گرد هم جمع کرده و مجموعه متنوعی از کالاهای دانش‌بر را تولید کنند. به عکس، اقتصادهای ساده پشته‌های ضعیفی از دانش مولد داشته و کالاهای کمتر و ساده‌تری تولید می‌کنند که مستلزم شبکه کوچکتری از تعاملات است [۳۸].

شاخص پیچیدگی اقتصادی بر پایه تعداد و پیچیدگی کالاهایی که یک کشور براساس مزیت نسبی خود صادر می‌کند طراحی شده است. تجربه نشان داده است کشورهایی که با توجه به شاخص پیچیدگی اقتصادی در موقعیت خوبی قرار دارند، سطح درآمدشان تمایل به سطح بالاتری از رشد اقتصادی دارد. توانایی صادرات محصولات جدید بازتاب این حقیقت است که کشور دانش تولیدی جدید را به‌دست آورده است. همچنین به این معناست که فرصت‌های جدید برای پیشرفت هم ایجاد خواهد شد. در شکل ذیل می‌توان شبکه پیچیدگی اقتصادی ایران و به‌بیان دیگر تغییرات پدید آمده در میزان تولیدات و صادرات کشور ایران را مشاهده کرد. همان‌طور که می‌توان دید در سال ۱۹۷۸ کشور ایران تولیدات و صادرات بسیار اندکی داشته و با شاخص پیچیدگی ۱،۲۳- دارای جایگاه ۸۷ جهان بوده است. با این حال کشور با سرعت بسیار اندک به سمت تنوع بیشتر و پیچیده‌تر شدن حرکت کرده و به شاخص ۰،۱۵- در سال ۲۰۱۷ دست یافته و جایگاه آن در بین کشورهای جهان به رتبه ۶۶ ارتقا یافته است.

شکل ۵. شبکه پیچیدگی اقتصادی ایران در سال‌های ۱۹۷۸ تا ۲۰۱۷

شبکه پیچیدگی اقتصادی ایران در سال ۲۰۱۷

شبکه پیچیدگی اقتصادی ایران در سال ۱۹۷۸

مأخذ: [۳۸]:

۲-۲-۳. اجتماعی - فرهنگی

دارایی یک نظام سیاسی در اذهان مردم جامعه، سرمایه اجتماعی آن نظام است. سرمایه اجتماعی یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های نشان‌دهنده تاب‌آوری اجتماعی یک نظام است. در این میان شاخص‌های «اعتماد به حکمرانی» و «مشارکت اجتماعی» بیشترین اثرگذاری در کاهش میزان سرمایه اجتماعی به‌خود اختصاص می‌دهد. در نماگرهای تاب‌آوری عمومی، امید به بهبود آینده اقتصادی کشور، امید به گشایش فضای سیاسی، امید به گشایش فضای اجتماعی فرهنگی از مؤلفه‌های هستند که وضعیت تاب‌آوری عمومی را قابل توجه می‌کند. جدول ذیل مؤلفه‌ها، نماگرها و شاخص‌های سرمایه اجتماعی نشان می‌دهد [۳۹].

جدول ۳. مؤلفه‌ها، نماگرها و شاخص‌های سرمایه اجتماعی.

مؤلفه	نماگر	شاخص
اعتماد به حکمرانی	عملکرد نهادی	• تأمین کالاهای و خدمات اساسی در بازار، • تأمین خدمات درمانی و سیاست‌های سلامت، • پنداشت از موفقیت نهادی در نهادهای آموزشی و سازمان‌های دینی، • پنداشت از عملکرد نظام در رفع مشکلات اقتصادی، • پنداشت از عملکرد مجلس در تقنین، • پنداشت از عملکرد نظام در رفع مشکلات اجتماعی، • حمایت از تولیدکنندگان، • تقاضای تأمین امنیت عمومی.
	مدیریت بحران	• مدیریت اعتراضات و آشوب‌های اجتماعی، • مدیریت مخاطرات انسانی و طبیعی.
نکویی روابط دولت – ملت	نیل به عدالت و برابری	• پاسداشت از عدالت قضایی و حقوقی در جامعه، • عدالت رویه‌ای و پنداشت از شایسته‌سالاری در حاکمیت، • عدالت جنسیتی و رفع تبعیض از زنان، • عدالت قومی و مذهبی در جهت رفع تبعیض‌ها علیه اقلیت‌ها، • عدالت اقتصادی طبقاتی در جهت دستیابی به رفاه عمومی.
	افتخار به هویت ملی	• احساسات نسبت به اقتدار منطقه‌ای و دیپلماسی عزت‌مندانه، • عدم تمایل به مهاجرت و دفاع از دستاوردهای علمی، فرهنگی و ورزشی، • حمایت از تمامیت ارضی و مقابله با تجزیه و قوم‌گرایی، • مقابله با انگ و تهمت بیگانگان به نمادهای ملی و ارزشی.
	پایبندی به ارزش‌های مشترک	• پاسداشت مناسک مذهبی، • پاسداشت مناسبات فرهنگی و سیاسی حاکمیت.
	هم‌بستگی دولت – ملت	• افتخار به شخصیت‌ها و اساطیر تراز اول نظام، • ترویج دغدغه‌های نظام، • پنداشت از همسویی دولت با مردم.
	تاب‌آوری عمومی	• امید به گشایش فضای اجتماعی فرهنگی، • امید به گشایش فضای باز سیاسی، • امید به بهبود آینده اقتصادی، • ایستادگی در برابر تحریم‌ها.
	خیرخواهی مسئولان	• صداقت و شفافیت در عملکرد مسئولان، • شفافیت نهادهای انتصابی، • اعتماد به رسانه ملی، • فساد و رانت در میان نهادهای حاکمیتی.
	مشارکت اجتماعی	• مشارکت اجتماعی بانوان، • پاسخ به فراخوانی‌های نظام، • پنداشت از حق مشارکت در تعیین سرنوشت، • واکنش همدلانه نسبت به اظهارات و عملکرد مسئولان.

۴-۲. تصویر ایران تاب‌آور

براساس مطالعات پیشین و جمع‌بندی پیشنهادها برای زمینه‌سازی و تثبیت تصویر «ایران تاب‌آور» برگرفته از نظرات خبرگان حوزه اندیشگاهی و سیاست‌پژوهی، می‌توان تصویر کلی ایران تاب‌آور را در قالب جدول زیر طرح کرد که شامل مهم‌ترین عوامل مؤثر بر شکل‌گیری تاب‌آوری ملی (برخی از ابتکارات)، سنجه‌ها، راهبردها و پیشنهاد سیاست‌ها، سازوکارهای تقنینی و نظارتی است. محورهای کلان تصویر ایران تاب‌آور شامل به‌شرح زیر است:

۱. زیرسیستم اقتصادی،
۲. زیرسیستم اجتماعی فرهنگی،
۳. زیرسیستم زیرساخت‌ها،
۴. زیرسیستم محیط زیستی،
۵. زیرسیستم حکمرانی (ترتیب قدرت، نهادها و بین‌الملل).

جدول ۴. جمع‌بندی پیشنهادها برای زمینه‌سازی و تثبیت تصویر «ایران تاب‌آور» برگرفته از نظرات خبرگان و اقتباس از مطالعات [۴۱، ۱۹]

ابعاد	مهم‌ترین عوامل مؤثر بر شکل‌گیری تاب‌آوری ملی (برخی از ابتکارات)	مهم‌ترین سنجه‌ها	راهبردها	پیشنهاد سیاست‌ها، سازوکارهای تقنینی و نظارتی
۱. زیرسیستم اقتصادی	• ثبات اقتصاد کلان	• نسبت کسری بودجه به تولید ناخالص داخلی • شاخص فلاکت (مجموع نرخ بیکاری و تورم) • نسبت هزینه دولت به تولید ناخالص داخلی • تولید ناخالص داخلی سرانه	• تحکیم و تقویت اقتصاد دانش‌بنیان نظام تولید ملی از طریق امن‌سازی سرمایه‌گذاری صنعتی-معدنی-تجاری، توسعه نهادهای تولید (مثل انرژی و زمین و ...) و پیش‌بینی‌پذیری اقتصاد	• ظرفیت‌سازی در پیشبرد و اثربخشی قانون جهش تولید دانش‌بنیان • مأموریت‌گرایی کمیسیون صنایع و معادن مجلس شورای اسلامی در تقویت اقتصاد دانش‌بنیان
			• پیگیری و راهبری قانون شفافیت قوای سه‌گانه، دستگاه‌های اجرایی و سایر نهادها • ارتقای اثربخشی کمیسیون اصل (۹۰) مجلس شورای اسلامی در پیگیری مفاسد اقتصادی • ارتقای کارکردهای نظارتی مجلس شورای اسلامی و نمایندگان مجلس شورای اسلامی	
	• مقاومت تجاری	• تمرکز کالایی صادرات، تنوع نسبی الگوی صادرات، تمرکز کالایی واردات.	• ارتقای شاخص پیچیدگی اقتصاد	• توسعه صنعتی صادرات‌محور و دانش‌بنیان • کارآمدسازی فرایندهای اجرایی سازی قوانین معطوف به جهش اقتصادی در کشور با تأکید بر قانون جهش تولید دانش بنیان، قوانین سالیانه بودجه و فصول اقتصادی برنامه هفتم توسعه • تجارت راهبردی ذیل سیاست‌های همسایگی، رشد اقتصادی کشورهای محور مقاومت و سیاست‌های ژئوپلیتیک ج.ا.ا.

ابعاد	مهم‌ترین عوامل مؤثر بر شکل‌گیری تاب‌آوری ملی (برخی از ابتکارات)	مهم‌ترین سنجه‌ها	راهبردها	پیشنهاد سیاست‌ها، سازوکارهای تقنینی و نظارتی
۲. زیرسیستم اجتماعی فرهنگی	اعتماد به حکمرانی	• پنداشت از عملکرد نظام در رفع مشکلات اقتصادی • پنداشت از عملکرد مجلس در تقنین • پنداشت از عملکرد نظام در رفع مشکلات اجتماعی	• همراه سازی مردم	• بازسازی ساختاری نهادهای کنشگر در حوزه فرهنگی با تاکید بر ظرفیت شورای عالی انقلاب فرهنگی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و کمیسیون فرهنگی مجلس • پیگیری قوانین مربوط به مشارکت‌های اجتماعی
	• نکویی روابط دولت ملت	• احساسات نسبت به اقتدار منطقه‌ای • عدم تمایل به مهاجرت • پاسداشت مناسبات فرهنگی و سیاسی حاکمیت • امید به بهبود آینده اقتصادی • امید به گشایش فضای اجتماعی فرهنگی • شفافیت نهادهای انتصابی • اعتماد به رسانه ملی	• تولید روایت‌های استراتژیک از ایران به کمک صدا و سیما، بنیادهای فرهنگی و سیاست‌های نرم	• ظرفیت‌آفرینی در روایت‌سازی و گفتمان‌سازی از پیشرفت و ترسیم تصویر مطلوب از ایران در داخل و خارج از کشور • تقویت سازوکارهای رسانه‌ای جمهوری اسلامی ایران در ترسیم تصویر و روایت مؤثر از ایران • تقویت بازوهای بین‌المللی و ظرفیت‌های دیپلماسی کشور در تصویرسازی مؤثر از ایران
	• مشارکت اجتماعی	• مشارکت اجتماعی بانوان • پنداشت از حق مشارکت در تعیین سرنوشت،	• تقویت سرمایه اجتماعی • حاکمیت با تأکید بر ارتقای مشارکت‌های عمومی	• توسعه نقش‌دهی با آحاد مختلف جامعه در کنشگری‌های سیاسی و اجتماعی • تقویت سمن‌ها و گروه‌های مردمی پایه در چارچوب قانون اساسی • برون‌سپاری امور دولتی تکرارپذیر به بخش مردمی و تغییر نقش دولت به جای «ارائه‌دهنده خدمات» به «ناظر و نهاد تنظیم‌خواه» (تنظیم‌خواهی میان مردم و کسب‌وکارهای ارائه‌دهنده خدمات عمومی و غیر عمومی با ابزارهایی مثل باطل کردن مجوز، وضع جریمه‌های مالی، رتبه‌بندی بهترین تا بدترین، افشای عملکرد و ...)
۳. زیرسیستم زیرساخت‌ها	• تأسیسات و تجهیزات شهری	• کیفیت و استحکام خطوط گاز، آب و برق	تحقق الگوی مطلوب حکمرانی تاب آور شهری	پیگیری در راستای تدوین قوانین جامع و کارآمد در زمینه حکمرانی تاب آور شهری
	• زیرساخت‌های حساس	• برخورداری از آب و گاز و برق، واحد اسکان موقت، بیمارستان، استقرار و مکان‌یابی بناهای عمومی		
	• زیرساخت راه	• توسعه خطوط ریلی • ترانزیت از مسیر ایران	• هوشمندی در ظرفیت‌آفرینی ترانزیتی	• فعال‌سازی کمربندهای ترانزیتی و مبادراتی ایران در راستای تقویت نقش اقتصادی در کشور

ابعاد	مهم‌ترین عوامل مؤثر بر شکل‌گیری تاب‌آوری ملی (برخی از ابتکارات)	مهم‌ترین سنجه‌ها	راهبردها	پیشنهاد سیاست‌ها، سازوکارهای تقنینی و نظارتی
۴. زیرسیستم محیط زیستی	• تنوع زیست محیطی	• محیط زیست سالم	• حکمرانی مؤثر آب و زیست محیطی	• تدبیر در طراحی نظام مطلوب حکمرانی آب در کشور، • زیست‌بوم‌های طبیعی (دریاچه‌ها، تالاب‌ها، رودخانه‌ها، اکوسیستم‌های طبیعی و ...) در نقاط مختلف کشور.
۵. زیرسیستم حکمرانی (ترتیب‌ها و قدرت، نهادها و بین‌الملل)	• پویایی‌های ژئوپلیتیک منطقه‌ای و جهانی	• توسعه عمق استراتژیک نظام	• تقویت محور مقاومت در ابعاد اقتصادی و امنیتی	• تقویت سازوکارهای توانمندسازی کشورها و جنبش‌های منطقه‌ای در راستای تغییر به ساختار قدرت جهانی، • روایت مؤثر طرح گفت‌وابی جمهوری اسلامی در تنازعات فلسطین- رژیم صهیونیستی.
			• جانمایی مؤثر گفتمان ایران در نظم نوین جهانی و معادلات بین‌المللی	• توجه ویژه به ظرفیت‌های جهانی مختلف به صورت هم‌زمان (بریکس، شانگهای، کشورهای منطقه) درعین توجه به ظرفیت‌های جهان غرب.
			• پایش سالیانه شاخص تاب‌آوری حکمرانی (بر اساس نگاه بومی)	• لحاظ کردن تاب‌آوری ملی در ظرفیت‌های نظارتی مجلس شورای اسلامی شامل ظرفیتهای معاونت نظارت مجلس شورای اسلامی، دیوان محاسبات، کمیسیون اصل ۹۰، شورای راهبری برنامه هفتم توسعه و....
	• کارآمدی دولت	• شاخص تاب‌آوری حکمرانی	• تقویت نهادهای واسط حکمرانی	• توسعه و تقویت جایگاه اندیشکده‌ها و کانون‌های تفکر در حوزه نقش دولت و حکومت • ایجاد مراکز نوآوری در ساختار دولت و حکومت
			• توانمندسازی و شبکه‌سازی نخبگان حکمرانی (اقلیت فعال و خلاق و خستگی‌ناپذیر)	ایجاد سازوکارهایی جهت شناسایی، جذب، هدایت، بکارگیری و اثربخشی مؤثر نخبگان حکمرانی مبتنی بر ظرفیت‌های بنیاد ملی نخبگان و سند راهبردی کشور در امور نخبگان

مأخذ: برگرفته از نظر خبرگان [۴۱،۴۰]:

۳. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

تاب‌آوری در مواردی که مخاطره‌ها به دشواری پیش‌بینی می‌شوند و چیز زیادی از نحوه مواجهه با آنها نمی‌دانیم، بهترین انتخاب است؛ لذا ایجاد قابلیت‌های جدید حکمرانی در ایران که ما را در شأن، صلاحیت و تعادل جدیدی قرار دهد، از مهم‌ترین ضروریات مسیر چشم‌انداز ایران آینده است. در این گزارش، به تصویر «ایران تاب‌آور» ذیل منشور هم‌آفرینی ایران آینده پرداخته شده و تاب‌آوری به عنوان یک قابلیت بسیار رکن حکمرانی مورد تأکید قرار گرفته است. در پایان این گزارش، چند راهبرد کلیدی تحقق تصویر ایران تاب‌آور پیشنهاد می‌گردد.

تجدید گفتار سیاسی انقلاب اسلامی: جامعه ایران امیدی به جز جمهوری اسلامی ندارد؛ گویی هر آرمانی که در تاریخ این ملت

بوده، تنها از جمهوری اسلامی قابل مطالبه می‌داند. ناتوانی جمهوری اسلامی برای تأمین آرمان‌های ملت، کافی نیست تا جامعه ایران آنچه به بهای خون‌ها و رنج‌های ملت حاصل آمده، رها کند و حرکت قهقرایی را برگزیند؛ اما این خطر دور از تصور نیست. انقلاب اسلامی در گام دوم، نیازمند یک تجدید گفتار سیاسی است. این گفتار سیاسی نوین همچنان از درون منظومه فکری و ارزشی انقلاب اسلامی باید اخذ شود و پیوند مردم و نظام جمهوری اسلامی را تحکیم بخشد.

همراه‌سازی مردم: نکته مهمی که در حل مشکلات اساسی باید به آنها توجه داشت، نقش کلیدی جامعه ایران در حل این مشکلات است. مردم ایران نشان داده‌اند که با هیچ تغییری که آنها را نادیده بگیرد همراهی نخواهند کرد؛ بنابراین هرگونه اقدام تحولی و هرگونه تصمیم بنیانی بدون مردم راه به جایی نخواهد برد. از آنجاکه غلبه بر مشکلات اقتصادی مستلزم اصلاحات و تحولات است، اتکا به ظرفیت‌های مردمی راهبردی مهم در جستجوی راه‌حل برای مسائل اقتصادی است. رهبر معظم انقلاب بر این موضوع مهم در قالب جمهوریت نظام تأکید دارند و می‌فرمایند: «راز پُرشکوه و افتخاربخش این نظام و ماندگاری این نظام همین دو کلمه است: یعنی «جمهوری» و «اسلامی». همراهی این دو کلمه با هم و موجودی که از این دو کلمه تشکیل شده، باید هم پایدار بماند؛ هم جمهوری و هم اسلامی؛ مردم و اسلام؛ جمهوری یعنی مردم، اسلامی هم که یعنی اسلام؛ مردم‌سالاری دینی»^۱ به عبارت دیگر «جمهوری اسلامی متکی به دل‌های میلیون‌ها انسان است. وقتی صدای واحدی از حنجره ده‌ها میلیون انسان با قدرت ادا می‌شود، این سخن قابل محو شدن نیست؛ امواج این سخن در دنیا باقی می‌ماند و ماندگار می‌شود».^۲

شاید یکی از رازهای ناشناخته در بقای جمهوری اسلامی ایران در همین واقعیت نهفته باشد که این نظام، با همه کاستی‌ها و نارسایی‌های مهمی که می‌توان به عملکردش نسبت داد، کرامت و عزت مردم ایران را به رسمیت شناخت. نظام جمهوری اسلامی ایران که نخستین دستاورد انقلاب اسلامی ایران است بستری برای احیای عزت و استقلال ایرانیان شد و شیرینی عزت و پیگیری اراده ملی را به مردم چشاند. بنابراین، جمهوری اسلامی ایران باید عزت و کرامت شهروندانش را علاوه بر یک مطالبه و حق، نیز به عنوان عنصر مؤثر در برپایی نظام و عامل مقوم و تداوم‌بخش در بقای نظام، در مرکز توجه حاکمان نگاه دارد.

مقابله با فساد: فساد را باید از اهم مسائل اجتماعی دانست که حل مشکلات اقتصادی در گرو آنهاست. مبارزه با فساد را نباید در برخورد با فاسد خلاصه کرد. اقدامات مبارزه با فساد، مصادیق بارزتری دارد مانند اصلاح نظامات اداری و مهار بوروکراسی، شفافیت و پاسخ‌گویی، رفع تعارض منافع و از بین بردن موقعیت‌های تعارض منافع، حذف رانت‌ها و تبعیض‌های ناعادلانه، ایجاد فرصت‌های برابر، شایسته‌گزینی و شایسته‌مداری. فناوری و ابتکارات فناورانه، نقش انکارناپذیری در مواجهه با این مسائل دارند که نباید از آنها غفلت کرد. پیشرفت نیازمند تغییرات عمده در روش‌ها و نظامات رایج در کشور است. از آن جمله، نظامات اداری با ابتکارات فناورانه قابل اصلاح هستند. ایفای نقش فناوری در پیشرفت و اصلاح نقائص و مشکلات به گونه‌ای است که گاهی مشکلات را به کلی دور می‌زند و مسئله را به شیوه دیگری تعریف و برای آن راه‌حل ارائه می‌دهد. از آن جمله، باید به فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات اشاره کرد که زمینه را برای بازطراحی و مهندسی مجدد فرایندها فراهم می‌کنند.^۳

سیاست‌های حمایت اجتماعی: تشکیل جلسات سران قوه در عرصه رفاه و حمایت اجتماعی و حمایت رهبر انقلاب از تصمیمات آن، می‌تواند پشت‌گرمی مناسبی برای اجرای طرح‌های حمایتی فراهم آورد. گزینه‌های متعدد و بعضاً متضادی برای حمایت اجتماعی وجود دارد. با توجه به ضرورت تقویت مقاومت اجتماعی در برابر فشارهای اقتصادی آمریکا، لازم است تا چنین سازوکاری جهت درآوردن دولت از بلاتکلیفی و تمرکز بر مسائل اجتماعی مرتبط با تحریم، ایجاد شود. همچنین این موضوع به ایجاد هماهنگی بین

۱. بیانات مقام معظم رهبری در تاریخ ۱۴۰۰/۳/۱۴.

۲. بیانات مقام معظم رهبری در تاریخ ۱۳۸۸/۱۱/۳۰.

۳. تجربه کارت ملی نمونه ملموسی از ابتکارات فناورانه و استفاده از ترفندهای نرم است که راه را برای غلبه بر موانع ساختاری تسهیل می‌کند. برنامه‌ریزی بر پایه اطلاعات گوناگون شهروندان به مدد پایگاه‌های اطلاعاتی و سامانه‌های ارتباطی با تخصیص یک شماره یکتا برای هر شهروند ایرانی میسر شده است.

دستگاه‌های مختلف اجرایی، قضایی، تقنینی و نهادهای حاکمیتی کمک خواهد کرد.

همچنین طراحی و اجرای بسته حمایتی در قالب ترکیبی (نقدی و کالا - کارت الکترونیکی) می‌تواند به کاهش نابرابری و افزایش تاب‌آوری اجتماعی در بُعد عینی، ذهنیت اجتماعی مردم را نیز تغییر خواهد داد. در راستای اجرای این طرح باید اقدامات ذیل انجام پذیرد:

- ✓ اصلاح نظام مالیاتی و اختصاص بخشی از آن به برنامه‌های حمایتی،
 - ✓ شناسایی و تحت پوشش درآوردن تمام خانوارهای که در هیچ سامانه‌ای ثبت نام نکرده‌اند،
 - ✓ اصلاح قیمت برخی از حامل‌های انرژی با تأکید بر بنزین و اختصاص مابه‌التفاوت آن به اقشار محروم،
 - ✓ تعیین فوری نهاد متولی تجمیع و تکمیل بانک جامع و برخط اطلاعات رفاهی.
- حل مسائلی گلوگاهی ملی:** حل مسائل گلوگاهی عینی و ذهنی مردم مانند خودرو، اینترنت، مسکن، پیش‌بینی ناپذیری اقتصاد و... می‌تواند باعث ارتقای امید جامعه به کارآمدی نهادی شود.

تولید روایت‌های استراتژیک از ایران: راه‌اندازی مرکز رصد و پایش افکار عمومی که به تولید روایت‌ها و تصاویر امید بخش منجر شود. این مرکز رصد و پایش افکار عمومی و خط رسانه‌ای غرب، طراحی عملیات رسانه‌ای در اتاق فکر، تولید محتوا، ارسال پیام توسط افراد اثرگذار در دست بگیرد.

- [۱] نصر اصفهانی، علیرضا و احمد، برومند کاخکی و مهدی، عبدالحمید و احمد، کوهی اصفهانی. منشور هم‌آفرینی تصویر ایران آینده. مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۴۰۲.
- [۲] گل وردی، مهدی، تاب‌آوری ملی: مروری بر ادبیات تحقیق. مطالعات راهبردی سیاستگذاری عمومی، ۲۰۱۸، ۷(۲۵).
- [3] Flynn, S., A national security perspective on resilience. *Resilience: interdisciplinary perspectives on science and humanitarianism*, 2011. 2: p. 1.
- [4] Omand, D., Developing national resilience. *The RUSI Journal*, 2005. 150(4): p. 14-18.
- [5] Howell, A., The demise of PTSD: From governing through trauma to governing resilience. *Alternatives*, 2012. 37(3): p. 214-226.
- [6] I. Sudmeier-Rieux, K., Resilience—an emerging paradigm of danger or of hope? *Disaster Prevention and Management*, 2014. 23(1): p. 67-80.
- [7] Richtnér, A. and H. Löfsten, Managing in turbulence: how the capacity for resilience influences creativity. *R&d Management*, 2014. 44(2): p. 137-151.
- [8] Lengnick-Hall, C.A., T.E. Beck, and M.L. Lengnick-Hall, Developing a capacity for organizational resilience through strategic human resource management. *Human resource management review*, 2011. 21(3): p. 243-255.
- [9] Gittel, J.H., et al., Relationships, layoffs, and organizational resilience: Airline industry responses to September 11. *The Journal of applied behavioral science*, 2006. 42(3): p. 300-329.
- [10] Bhamra, R., S. Dani, and K. Burnard, Resilience: the concept, a literature review and future directions. *International journal of production research*, 2011. 49(18): p. 5375-5393.
- [11] Sutcliffe, K. and T. Vogus, Organizing for resilience. *Positive organizational scholarship: foundations of a new discipline*. Positive organizational scholarship: foundations of a new discipline. Berrett-Koehler, 2003.
- [12] Hill, E., et al., Economic shocks and regional economic resilience, in *Urban and regional policy and its effects: Building resilient regions*. 2012, Brookings Institution Press. p. 193-274.
- [13] Brown, F., *Governance for Resilience: How Can States Prepare for the Next Crisis?* 2022, CARNEGIE ENDOWMENT FOR INTERNATIONAL PEACE.
- [14] Natale, A., T. Poppensieker, and M. Thun, *From risk management to strategic resilience*. 2022, McKinsey & Company.
- [15] Kimhi, S. and Y. Eshel, Individual and public resilience and coping with long-term outcomes of war 1. *Journal of Applied Biobehavioral Research*, 2009. 14(2): p. 70-89.
- [16] Friedland, N., Introduction—The “elusive” concept of social resilience. *The concept of social resilience*, 2005: p. 7-10.
- [17] Norris, F.H., et al., Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American journal of community psychology*, 2008. 41: p. 127-150.
- [18] Leykin, D., et al., Conjoint community resiliency assessment measure-28/10 items (CCRAM28 and CCRAM10): A self-report tool for assessing community resilience. *American journal of community psychology*, 2013. 52: p. 313-323.
- [۱۹] غیاثوند، ابوالفضل؛ درباره سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی ۱. مروری بر ادبیات جهانی درباره تاب‌آوری ملی، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۳.
- [20] Briguglio, L., et al., Economic vulnerability and resilience: concepts and measurements, in *Measuring Vulnerability in Developing Countries*. 2014, Routledge. p. 47-65.
- [21] Omoto, A., The accident at TEPCO's Fukushima-Daiichi Nuclear Power Station: What went wrong and what lessons are universal? *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research Section A: Accelerators, Spectrometers, Detectors and Associated Equipment*, 2013. 731: p. 3-7.

- [22] Amit, K. and N. Fleischer, Between resilience and social capital. The concept of social resilience, 2005: p. 83-107.
- [23] Ben-Dor, G., et al. The role of public opinion in Israel's national security. in American Jewish Congress: Congress Monthly. 2002.
- [24] Gotham, K.F. and B. Powers, Building resilience: Social capital in post-disaster recovery. 2015, SAGE Publications Sage CA: Los Angeles, CA.
- [25] The Global Risks Report 8th Edition. 2013, World Economic Forum.
- [۲۶] خضری، احسان. الگوی سنجش تاب‌آوری ملی در جمهوری اسلامی ایران، ماهنامه جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ۲۰۲۳، ۵ (۱۲).
- [27] Deloitte, Government Trends 2022. 2022.
- [28] Policy Notes (Responding to COVID-19) Republic of Korea. 2020, OECD.
- [29] Our land 2021 New Zealand's Environmental Reporting Series. 2021, Ministry for the Environment, New Zealand.
- [30] Climate Adaptation Strategy. 2021; Available from: <https://www.urbanisten.nl/work/rotterdam-adaptation-strategy>.
- [31] Queensland Strategy for Disaster Resilience 2022–2027. 2022, Queensland Reconstruction Authority.
- [32] Yulo Loyzaga, A., et al., Private sector and higher educational institution partnerships to enhance resilience in the philip-pines: the experience of the national resilience council, in Safety and Resilience of Higher Educational Institutions: Considerations for a Post-COVID-19 Pandemic Analysis. 2022, Springer. p. 233-253.
- [۳۳] فولادگر، محمد مجید. توسعه صنعتی، مصاحبه‌گر: احمد برومند کاخکی، ۱۴۰۲.
- [34] Briguglio, L. and W. Galea, Updating and augmenting the economic vulnerability index. 2003.
- [35] FM GLOBAL RESILIENCE INDEX. Available from: <https://www.fmglobal.com/research-and-resources/tools-and-resources/resilienceindex/explore-the-data/>
- [۳۶] پورباقریان، مصطفی، کاشیان، عبدالمحمد. تأثیرپذیری تاب‌آوری اقتصادی ایران از کاهش سهم نفت در صادرات. پژوهشنامه بازرگانی، ۱۴۰۲. ۲۷ (۱۰۷).
- [۳۷] میرجلیلی، حسین و روشنگر، بزرگی. بررسی شاخص ترکیبی تاب‌آوری اقتصادی ایران طی سال‌های ۱۳۹۴–۱۳۸۴. دوفصلنامه جستارهای اقتصادی ایران با رویکرد اقتصاد اسلامی، ۲۰۱۸، ۱۵ (۲۹).
- [۳۸] آقارضا، درمنی، محمد و مرتضی، بیرانوند و علیرضا، نصر اصفهانی. برآورد شاخص‌های اقتصاد مقاومتی. سیاست‌های راهبردی و کلان، ۱۳۹۶. ۵ (ویژه نامه اقتصاد مقاومتی).
- [۳۹] چشمی، علی و سعید، ملک‌الساداتی و مهسا، رضوی. ارزیابی رتبه جهانی ایران در شاخص پیچیدگی اقتصادی، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۳.
- [۴۰] سرمایه اجتماعی حاکمیت، بهار ۱۴۰۱، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۴۰۱.
- [۴۱] کریمی، فاطمه و سمانه، جلیلی صدرآباد. بررسی جایگاه شاخص‌های تاب‌آوری زیرساخت‌های شهری در فرایند چرخه‌ای تاب‌آوری و در هم کنش آنها از نظر متخصصان، نشریه علمی شهر ایمن، ۲۰۲۰. ۲ (۴).
- [42] Gerecht, R.M., Iran Is Winning the War. 2024, Foundation for Defense of Democracies.

گزیده سیاستی

طرح ایران آینده، باید تاب‌آوری، پابرجایی و استحکام لازم را داشته باشد و در برابر رویدادهای بنیاد برافکن، اتفاقات غیرقابل پیش‌بینی و فشار دشمنان از تاب‌آوری لازم برخوردار باشد. پایش سالیانه شاخص تاب‌آوری حکمرانی، سیاست‌های حمایت اجتماعی و حل مسائل گلوگاهی شناختی و عینی جامعه از مهمترین موارد تحقق تصویر ایران تاب‌آور است.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

تهران، خیابان پاسداران، روبروی پارک نیاوران (ضلع جنوبی، پلاک ۸۰۲)

تلفن: ۷۵۱۸۳۰۰۰ ☎ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۵۸۵۵ ✉ پست الکترونیک: mrc@majles.ir

وبسایت: rc.majles.ir